

Lea Šugman Bohinc

PSIHOLOGIJA ZA SOCIALNO DELO

(dodatno študijsko gradivo)

Fakulteta za socialno delo, Ljubljana 2010-2011

PSIHO(SOCIOBIO)LOGIJA ZAVESTI IN ZAZNAVE

Prispevek kognitivne znanosti k razumevanju narave

človekovega spoznavanja

OD REALISTIČNE H KONSTRUKTIVISTIČNI RAZLAGI ODNOSA MED ORGANIZMOM IN OKOLJEM

Razvojno (zgodovinsko) gledano, vprašanje našega spoznavanja sebe in sveta prek procesov zaznave buri človekovega duha (sodeč po pisani dokumentaciji) že vsaj od časov grških filozofov, čeprav so percepcijo začeli sistematično eksperimentalno proučevati šele sredi devetnajstega stoletja (von Helmholtz 1867 v Gregory 1987). Prav z raziskovanjem zaznavnih procesov se je psihologija izvila iz objema filozofije in se ustoličila kot eksperimentalna znanost. Toda temeljna filozofska vprašanja ostajajo brez “dokončnega” odgovora - po eni strani nas bega, kako majhen del zaznave je dostopen človekovi zavesti, po drugi strani pa ostaja nepojasnen in begajoč sploh pojav zavesti. Raziskovalci si niso enotni glede tega, ali človek prek svojih čutil preprosto **pobere** občutke (kot so barve, zvoki ali oblike) iz (zunanjega) okolja ali pa jih zaznavajoča oseba notranje **ustvari**.

Če se ozrem na različne psihološke in nevrofiziološke razlage vprašanja percepcije in zavesti z vidika **odnosa** med **organizmom** in **okoljem**, lahko ugotovim, da so nekako do prve tretjine dvajsetega stoletja (ob redkih idealističnih, solipsističnih teorijah, ki so povsem zanikale resničnost obstoja “zunanjega” sveta in zavzemale stališče, da “vse” obstaja zgolj v človekovi “glavi” oziroma “psihi”) prevladovali realistične teorije zaznave in zavesti, ki so priznavale nek splošen **odnos** med “objektivnim” svetom in tem, kar človek zaznava, pri čemer je ta odnos v svoji nenaučeni osnovi “absoluten” (ena proti ena). Kljub določenim pojmovnim razlikam so se takrat delujoče psihološke šole strinjale glede osnovne zaznavne stopnje, ki ji ustreza “absolutna objektivnost”, je torej popoln odsev **resničnega** sveta.

V drugi polovici dvajsetega stoletja pa so začele v okviru psihologije spoznavanja vznikat nove razlage človekove zaznave in zavesti. Avtorja Ittelson in Kilpatrick (v Ornstein 1973) na primer navajata Ames ml. (1951), čigar eksperimenti s percepcijo so postali osnova **konstruktivistični teoriji**, ki niti ne zanika obstoja predmetov in “objektivnega” sveta niti ne

predpostavlja, da ti predmeti obstajajo v dani obliki neodvisni oziroma ločeni od zaznavajočega organizma. Namesto tega Ames predlaga razlago, po kateri se svet vsakega posameznika **ustvarja pri ravnanju, torej v interakciji z okoljem.**

Znani so **poskusi** z napihnjenima balonoma, ki sta nameščena v enaki oddaljenosti od osebe, a jima spreminjamo velikost (prostornino) oziroma osvetljenost; to oseba, ki opazuje z enim očesom, zaznava kot njuno premikanje naprej in nazaj v prostoru. Pri tem je učinek premikanja še močnejši, če enakomerno spreminjamo tako velikost kot osvetljenost balonov in ne le ene spremenljivke. Rezultati tudi kažejo, da se večina ljudi pri presojanju oddaljenosti predmeta močneje odziva na **spremembo** njegove **velikosti** kot pa njegove **osvetljenosti**. Kako si sploh razložiti našo zaznavo oddaljenosti opazovanega predmeta, če pa človek ne razpolaga z nobenim posebnim čutilom za zaznavanje razdalje? Kako vemo, koliko oddaljena je reč, ki smo jo opazili na nebu?

Ittelson in Kilpatrick (v Ornstein 1973) menita, da je najbolj smiselna razlaga takšnih in drugačnih vizualnih pojavov ta, da opazovalec nezavedno povezuje konkretne dražljajske oblike z neke vrste uteženim povprečjem svojih dosedanjih izkušenj z enakim ali podobnim predmetom oz. pojavom. Avtorja sklepata:

1. **Neznani** zunanji predmet ali pojav, ki ustvarja na mrežnici **enako** dražljajsko obliko kot nek drug predmet oz. pojav, s katerim je opazovalec vajen ravnati, bo le-ta zaznal kot **znani** predmet oz. pojav.
2. Ko opazovalec **preverja** svojo razlago **neznane**ga predmeta oz. pojava in spozna svojo zmoto, se njegova zaznava **spremeni**, čeprav je ostala dražljajska oblika na očesni mrežnici **nespremenjena**.

V različnih **eksperimentih** (npr. z Amesovo *zverženo sobo*, v kateri imajo stene trapezoidno obliko, in če skozi majhno odprtino opazujemo predmete in osebe v sobi, zaznavamo, da so le-ti zmaličeni – npr. preveliki ali premajhni in tudi drugače zverženi, ker ne pričakujemo, da bi bile stene tiste, ki imajo neobičajno obliko) je oseba preverjala svoje zaznave tako, da je na primer s palico preizkušala oddaljenost opazovanih predmetov. Ittelson in Kilpatrick trdita, da vsi ti in mnogi drugi eksperimenti kažejo, da zaznava nikdar ni končen, “objektiven” oziroma “absoluten” odsev **resničnosti** oziroma tega, “kar je”. Je bolj napoved, človekov **osebni konstrukt**, ustvarjen zato, da bi predstavljal najboljšo možno domnevo, **interpretacijo** sveta,

takšno, ki bi človeku omogočila izvedbo njegovih namenov delovanja. Te domneve, predpostavke človek izvaja na podlagi svojih preteklih izkušenj.

Nevrofiziologi (na primer Lettvin, Maturana, McCulloch in Pitts 1959, Hubel in Weissel 1968) so eksperimentalno dokazali, da **čutila živih organizmov zaradi potrebe biološkega preživetja vrste delujejo kot sistem redukcije in poenostavljanja vstopnih (input) signalov**, kar omogoča le redkim dražljajem dostop do človekove zaznave in zavesti. To, kar določa zaznavo živega bitja, je biološka struktura njegovih čutil v odnosu do celotnega organizma.

Raziskovalci (Lettvin, Maturana, McCulloch in Pitts v Ornstein 1973, 171-185) so v petdesetih letih prejšnjega stoletja izvedli zelo domiselne **poskuse** z živalmi. V žabji vidni živec so na primer vgradili mikroelektrode za merjenje električnih impulzov, ki jih oko pošilja možganom. Žabo so posadili tako, da je bilo njeno oko v središču polja ($r=18\text{cm}$), na katerega notranjo površino so z magneti postavljali majhne predmete v različnih položajih in z možnostjo premikanja. Raziskovali so odnos med evociranimi oblikami električne aktivnosti in posameznimi predmeti, prikazanimi na notranji površini polja. Rezultati so bili presenetljivi: od vseh najrazličnejših oblik danega dražljaja so bile samo štiri različne vrste "sporočil" poslani z mrežnice žabjega očesa v možgane. To pomeni, da **biološka struktura** očesa žabe omejuje njeno **zaznavo** le na štiri različne tipe vidne aktivnosti - avtorji so opisali zaznavo kontrasta, premika, pomračitve in konveksnosti.

Raziskave tudi kažejo, da višji stopnji razvoja organizma ustreza večja stopnja selektivnega **naravnavanja**, uglaševanja, prilagajanja. Tako se npr. riba s kirurško obrnjenimi očmi nikdar ne privadi novemu gledanju sveta, človek z obrnjenimi očesnimi lečami pa se novi perspektivi že po nekaj tednih prilagodi in se nauči delovati v tako "spremenjenem" svetu - njegov čutilni sistem je zmožen **samonaravnavanja** (Naranjo, Ornstein, 1973).

OD VPLIVA BIOLOŠKE STRUKTURE K VPLIVU NADALJNEGA NARAVNAVANJA ZAZNAVE (PREK MOŽGANSKEGA OUTPUTA IN PSIHOFIZIOLOŠKEGA TER SOCIALNEGA NARAVNAVANJA)

Ornstein (1973) navaja še naslednjo stopnjo omejevanja in poenostavljanja vstopne informacije. Človek naj bi jo naprej razvrščal v majhno število **kategorij** ali **konstruktov**, iz katerih je oblikovana njegova zaznava. Iz tega obdobja so znani kognitivni psihologi (Piaget, Kelly, Bruner, Heider, Kelley, Festinger), ki so izvedli številne eksperimente, na katerih temeljijo teorije konstrukcije zaznave in osebne zavesti. Takšna je na primer **psihološka raziskava** (Bruner, Postman in Rodriguez 1957) o učinku dobro naučenih kategorij - v tem primeru je šlo za barve in like igralnih kart - na vsebine zaznave. Poskusne osebe niso opazile, da barve nekaterih igralnih kart niso usklajene z liki, dokler jih ni vodja eksperimenta na to opozoril.

Če je človek v svoji zaznavi res uglašen, naravnan na podlagi svojega sistema (vnaprejšnjih) kategorij oz. konstruktov, potem lahko predpostavljamo, da mora obstajati tudi fiziološki mehanizem, ki omogoča uglasiti, naravnati njegovo zaznavo. Raziskovalci (npr. Pribram in Spinelli 1967) so eksperimentalno ugotovili, da možgani ne vplivajo le na končno zaznavo (output) nekega dražljaja, temveč vplivajo celo na sam vstopni dražljaj (input): **možgani** torej **izberejo oz. določijo** svoj **čutni input**.

Ornstein opisuje preprost **poskus**, ki ga lahko izvede vsak sam: zapremo eno oko, drugo pa s prstom potisnemo v stran. Vidni svet rahlo "poskoči". Videti je pretrgan, nepovezan. Ko pa oko premaknemo kot običajno, svet ni več videti diskontinuiran, poskakujoč. Če ne bi imeli nekje v motoričnem živčnem sistemu - v tem primeru v našem očesnem gibanju - ustreznega "zapisa" (konstrukta), bi vidni svet neprestano "poskakoval". To pomeni, da mora človek pri konstruiranju svoje zaznave upoštevati tudi svoje motorične gibe in premike in jih povezati s spremembami v končni zaznavi.

Nekateri raziskovalci (na primer Sperry, Taylor, Festinger) zavzemajo celo tako skrajno stališče, da trdijo, kako je zaznava odvisna **izključno** od **odgovora možganov**, ne glede na to, kateri vhodni, čutni dražljaj sproži dani odgovor - če je na primer oseba **pripravljena oz. naravnana**, da bo nekaj

videla kot “takšno”, potem bo to zares videla kot “takšno” in ne kot “drugačno”.

Za sodobno teorijo zaznave že dolgo ni več skrivnost, da na primer proces **gledanja, videnja** ne poteka v človekovih očeh, temveč z njihovo pomočjo. Je proces, ki se dogaja v človekovih možganih in ga določa kategorialni sistem možganov. Videnje je proces, ki se hrani le s tistim delom čutnih dražljajev (inputa), ki pride “skozi” človekove oči (in ki ga določa možganski odgovor oz. output), in posameznik oblikuje svojo zaznavo iz tega možganskega odgovora ter iz svojih preteklih izkušenj. Po nevrofiziološki razlagi se vzorci svetlobe v očeh (slike na mrežnici) prenašajo v možgane prek kodiranih električnih signalov, ki jih možgani nato interpretirajo kot predmete z zelo drugačnimi in neprimerno bogatejšimi, kompleksnejšimi lastnostmi od optičnih slik v očeh. Nadalje človek “vidi”, tudi kadar ni zunanjega svetlobnega dražljaja, a pride do vzburjenja možganskega vidnega središča - na primer v sanjah, med električno stimulacijo možganskih središč, pri mehanskem pritisku na oči itn.

Človekove oči se nenehno gibljejo in fiziologi razlikujejo večje gibe, imenovane **sakade** (hitre spremembe pogleda, med katerimi oko ostane statično približno 200 milisekund), in očesni tremor, imenovan **nistagmus**. Vsako sekundo utripnejo in spremljajo premikajoče se predmete. Pogled na predmet ni nikdar enak, sprejemna polja v očeh se stalno spreminjajo, in če bi človek resnično “videl” “slike” na svoji mrežnici, bi bil njegov vidni svet vsako sekundo drugačen (in, kot rečeno, neskončno siromašnejši). In vendar ostaja stabilen, to pa spet potrjuje hipotezo, da človek svojo zaznavo gradi iz selekcioniranih čutnih dražljajev, razvrščenih v že ustvarjene kategorije, s čimer njegova zaznava, konstruirana iz bogatega in stalno spreminjajočega se toka signalov, ki dosega posameznikova čutila, pridobiva svojo običajno **stabilnost**.

Če sta torej zaznava in zavest **konstrukcija**, ne pa **registracija** “zunanjega” sveta, potem se lahko s spreminjanjem narave konstrukcijskega procesa človekova zaznava spreminja. Zagovarjanje te hipoteze ima izredne posledice za (psihosocialno) delo z ljudmi, saj predpostavljamo, da se lahko s **spremenbo narave procesov interpretiranja, konstruiranja človekova zaznava, kognicija spreminja**.

Različni **psihofiziološki in psihosocialni dejavniki** omogočajo in sprožajo takšno spremembo, torej reinterpreteriranje oz. rekonstruiranje, neke vrste **samonaravnavanje** človekove zaznave, kognicije, zavesti (Ornstein 1973):

- ✚ **potrebe, namere in težnje** posameznika povečujejo njegovo občutljivost ter dovzetnost za določen vidik ali del okolja (tako npr. znojenje poleti poveča potrebo po slani hrani; med čakanjem na prijatelja je oseba bolj občutljiva za običajno neopažene dražljaje oz. potencialne razlike, in prijatelja opazi prej, kot če ne bi bila naravnana nanj)

- ✚ **pretekle izkušnje** posameznika priredijo proces sprejemanja dražljajev (input proces), tako da lahko oseba sestavlja ali gradi neko podobo že na podlagi majhne količine sprejetih dražljajev (inputa) (tako je npr. študentka navedla svoje doživetje, kako si je želela pomaranč, prišla domov, stopila v shrambo, segla na polico, kjer običajno hranijo pomaranče, prepoznala in vzela eno, si jo olupila in začela jesti - nenadoma se ji je okus zazdel čuden, nič podoben pomarančnemu, še enkrat je pogledala sadež in ugotovila, da sploh ne gre za pomarančo, temveč za nek, njej doslej neznan sadež; kasneje se je izkazalo, da gre za posebno sorto križanca, ki ni toliko podoben pomaranči, da bi ju bilo težko razlikovati)

- ✚ **pričakovanje prihodnjih dogodkov** pri posamezniku naravnava, konstruira njegovo zavest oz. zaznavo (spomnimo se npr. knjižne junakinje Pestrne, ki se je prestrašena vračala ponoči skozi gozd domov in v vsakem grmu, štoru, veji, kamnu itn. prepoznavala najrazličnejše pošasti)

- ✚ **izključevanje stalnic iz polja zavesti** posameznika – **navajenost** (habitucija) **in avtomatizacija** (gibi neke spretnosti, npr. smučanja ali šofiranja avtomobila, ki so na začetku učenja polno zaposlovali posameznikovo zavestno pozornost, postanejo z napredovanjem in učenjem tako naučeni, poznani, navajeni in avtomatični, da se jih oseba ne zaveda več; na podoben način se človek navadi tiktakanja ure, brnenja motorja, predmetov ob vsakdanji poti v šolo ali na delo itn.)

Eksperimentalno proučevanje človekove **navajenosti** na stalni, ponavljajoči se dražljaj (kot je npr. zvok udarcev ure na cerkvenem zvoniku) je pokazalo, da se npr. kožna upornost (merimo

jo lahko s stopnjo vlažnosti kože) vse manj spreminja in se po določenem številu ponovitev dražljaja sploh ne spremeni več - koža se tega dražljaja "navadi". Navajenost in nespremenjenost telesnega odgovora traja toliko časa, dokler se ne pojavi najmanjša sprememba v dražljaju, ki v tistem hipu ponovno stopi v zavest in izzove odgovor. Ornsteinova razlaga opisanega mehanizma je, da mora človek zaradi nujnosti obstoja razlikovati med neprekinjenimi, stalnimi - "varnimi" dražljaji in s preživetjem povezanimi dražljaji, zato naj bi razvil čutilni sistem, ki se odziva predvsem na **spremembe** v okolju.

- "**Bowery El**" učinek (Pribram 1969, po Ornsteinu, 1973) je oznaka za pojav, ko se ljudje tako navadijo nekega dražljaja, da se tudi po njegovem prenehanju še naprej odzivajo, kot da bi se še vedno ponavljal (tako so po ukinitvi železniške proge v New Yorku, kjer je prej vsak večer vozil vlak, ljudje še dolgo poročali o zvokih, tatovih itn. v tem času)

- "**Fürstov**" učinek (Fürst 1971, po Ornsteinu 1973) so poimenovali dogajanje, ko začne človek stvari, ki jih je že nešteto videl, gledati vedno na enak način in to tako v prenesenem kot v dobesednem pomenu: če namreč osebi kažejo isti vidni dražljaj, postane njeno očesno gibanje vse bolj stereotipno

- učinek "**kognitivne slepe pege**" (Maturana, Varela 1998) je pojem, ki ga avtorja uporabljata kot analogijo nevrofiziološkemu učinku anatomskega mesta na mrežnici, kjer ni čutnih receptorjev - kadar slika pade na slepo pego na mrežnici, ne vidimo (sami lahko izvedemo eksperiment, kjer list - z narisanim krogom in križem v isti ravnini in v določeni oddaljenosti desno od kroga - počasi približujemo obrazu, pri čemer opazujemo križ s pokritim levim očesom: pri razdalji okrog 25 cm slika kroga nenadoma izgine iz vidnega polja)

Maturana in Varela (1998) se sprašujeta, zakaj ta "luknja" (diskontinuiteta) ni stalno prisotna v našem vidnem doživetju sveta? Ponujata zelo bistroumen odgovor, da je naše vidno doživetje vedno **sklenjeno** - stalno prisotne diskontinuitete ne zaznamo, ker **ne vidimo, da ne vidimo**. Stališče avtorjev je, da spoznavanje implicira **kognitivne slepe pege**, torej mesta v našem spoznavanju, kjer ne le, da ne vemo,

ampak predvsem ne vemo, da ne vemo. Primer kognitivne slepe pege je lahko vsak navajeni način doživljanja, zaznavanja, spoznavanja oz. interpretiranja, ki postane zaradi svoje stalnosti tako samoumeven, da ga ne zaznavamo oz. se ga ne zavedamo, dokler se nadaljuje, in se ga ovemo šele ob njegovi zadostni spremembi.

Ornsteinovemu spisku psihofizioloških dejavnikov se mi zdi pomembno dodati

✚ **vpliv socialnega in kulturnega konteksta**, v katerem živi človek kot odnosno bitje, saj pomembno dopolnjuje kompleksnost dejavnikov človeške zavesti oz. zaznave; predvsem v zadnjem četrtnem stoletju dvajsetega stoletja vse več avtorjev poudarja **socialno konstruiranost** naše zavesti oz. zaznave: čas in prostor ter jezik, v katere se ljudje porodimo, procesi socializacije, izobraževanja, osebna in družbena zgodovina naših interakcij z drugimi ljudmi (skupinami, skupnostmi, kulturami) tvorijo socialni kontekst, ki pomembno vpliva na to, kako zaznavamo sebe in druge ter svet, v katerem živimo, kako komuniciramo, razmišljamo, se odločamo in ravnamo v odnosih z drugimi.

Tudi naše **spominjanje** lahko razumemo kot konstruiranje oz. rekonstruiranje, kot interpretiranje neke interpretacije. Matura in Varela nekje pravita, da je "spomin na doživetje novo doživetje". Anderson in Goolishianova (1994) opredelita pripovedovanje zgodbe, ki vključuje spominjanje preteklosti, kot "re-prezentacijo doživetja", s čimer mislita dobesedno na "**ponovno usedanjanje izkustva**", na "**konstruiranje zgodovine v sedanjosti**". Pripovedovanje osebne zgodovine v sedanjosti je pripovedovanje nove zgodbe, postavljanje stare zgodbe v nov kontekst, nov pomenski okvir in ima prav tako izjemne posledice za socialno delo.

Ornstein (1992: 184) zagovarja predpostavko, da v možganih, v katere tradicionalno umeščamo fenomene, kot sta zavest in spomin, najbrž ne obstaja nobeno "skladišče" preteklih doživetij, že doživetih zgodb, da spomini **niso fotografski** in ne **shranjujejo** posameznih dogodkov, temveč "so naši spomini kot natančne, zapisane, utrjene podobe preteklosti iluzija."

RAZVOJ IN ZNAČILNOSTI ČLOVEKOVE ZAZNAVE (povzetek, Ornstein, 1973)

1. Človekova *čutila* razlikujejo oz. sprejemajo *dražljajski input*, vendar je njihova biološka struktura taka, da *zavržejo* glavnino dražljajske stvarnosti - reducirajo in poenostavijo njeno kompleksnost, da sploh kaj zaznajo.
2. Človek ima sposobnost in lastnost še nadalje razlikovati, še bolj omejiti in preoblikovati dražljaje, ki jih zazna, zmožen (se) je "*reinterpretirati*", "*rekonstruirati*", "*reprogramirati*".
3. Pri tem igra pomembno vlogo delovanje človekovih *možganov*, katerih *output* ne vpliva le povratno na dražljajski input, temveč ga (lahko) tudi določa.
4. Človek namreč *razlikuje, interpretira, konstruira* - gradi opise, modele, predstave sveta in *spet razlikuje, reinterpretira, rekonstruira* - prilagaja čutni input tem opisom, modelom. Če ugotovi neskladje med svojimi dosedanjimi interpretacijami (opisi, predstavami, modeli) in novimi izkušnjami, lahko svoja svoje interpretacije (opise, predstave, modele) popravi in spremeni.
5. Človek (*znova*) *interpretira, (re)konstruira* - naravnava, uglašuje svojo zaznavo na podlagi *preteklih izkušenj, pričakovanj in potreb, teženj ter namer*. To sposobnost uporablja tudi za *izključevanje stalnic* iz polja svoje zavesti. Pojav je znan kot "*habitucija*" oz. "*avtomatizacija*", omogoča pa ga značilnost človekovih čutil in osrednjega živčnega sistema, da še nadalje selekcionirajo in gradijo dražljajski input tako, da se odzivajo predvsem na njegove spremembe.
6. Človekovo zaznavanje je zato *vzajemen interaktiven proces* med okoljem (dražljajsko stvarnostjo, najprej z biološko strukturo, potem pa še z nadaljnjimi mehanizmi interpretiranja selekcionirano) in posameznikovimi stalno korigiranimi interpretacijami, konstrukcijami, opisi, modeli sveta.
7. Človek torej *selekcionira* (čutni) *input*, se naravnava na ustrezen (možganski) *output*, *kategorizira* in *gradi* svojo zaznavo na podlagi svojih *interpretacij* - svojih sedanjih in preteklih izkušenj, svojih misli in čustvenih stanj, svojih teženj, potreb in pričakovanj, svojega jezika, osebne zgodovine socialnih interakcij ter družbenih in kulturnih interpretacij, določil.

VIRI

Gregory, R. L. (1987). *The Oxford Companion to the Mind*. 598-601. Oxford, New York: Oxford University Press.

Anderson, H., Goolishian, H. (1994). The Client is the Expert: a Not-Knowing Approach to Therapy. V: S. McNamee, K. J. Gergen (ur.). *Therapy as Social Construction*. London, Newbury Park, New Delhi: Sage Publications. 25-39.

Ittelson, W. H., Kilpatrick, F. P. (1973). Experiments in Perception. V: Robert E. Ornstein (ur.). *The Nature of Human Consciousness*. San Francisco: W. H. Freeman and Co.. 171-185.

Maturana, H. R., Varela, F. J. (1998). *Drevo spoznanja*. Ljubljana: Studia humanitatis.

Naranjo C., Ornstein, R. E. (1973). *On the Psychology of Meditation*. New York: The Viking Press.

Ornstein, R. E. (1992). *The Evolution of Consciousness*. New York, London: Simon & Schuster.

O STALIŠČIH, STEREOTIPIH IN PREDSDOKIH SKOZI PRIZMO ZNAMENITIH SOCIALNOPSIHOLOŠKIH EKSPERIMENTOV

STALIŠČA

Socialno psihologijo lahko opredelimo kot znanost o vedenju in doživljanju posameznikov v socialnem kontekstu. Predmet njenega proučevanja so osnovne zakonitosti socialne interakcije oz. socialnega doživljanja.

V procesih socialne zaznave in oblikovanja socialnih predstav pomembno vplivata dejavnika, ki ju poznamo kot “prvi vtis” in “halo efekt” (Ule 1997: 80-84). V razvoju socialne psihologije zavzemajo od njenih začetkov dalje pomembno mesto pojmi, kot so stališča, prepričanja, mnenja idr. V skladu s postmoderno paradigmo konstruktivizma, ki utemeljuje raziskovanje in pojmovanje mnogih sodobnih socialnih psihologov, namesto stališč, prepričanj itn. bolj poudarjajo različne govorne prakse oz. kar t.i. “socialno konstrukcijo sveta”. Če bolj klasično terminologijo povežemo s sodobnejšo, lahko tudi rečemo, da v pojmovanju socialnih psihologov stališča igrajo osrednjo vlogo v socialni konstrukciji sveta. Številne klasične raziskave stališč (zlasti v ameriški socialni psihologiji) so stremele k doseganju osnovnega klasičnega kriterija znanstvenega proučevanja – napovedovanju vedenja ljudi na podlagi poznavanja njihovih stališč.

Značilnosti pojma stališč (Ule 1997: 116):

- **trajn(ejš)a** duševna pripravljenost za določen način reagiranja
- **pridobljenost** stališč v teku življenja, v procesih socializacije
- **vpliv** stališč **na** človekovo **obnašanje** (na doslednost, konsistentnost obnašanja)

Izjemno odmevne eksperimente o povezanosti socialnih stališč z dejanskim vedenjem ljudi je izvedel LaPiere (1934, v Hock 1999: 282-290).

Ameriški psiholog LaPiere je v letih 1930 in 1931 veliko potoval skupaj z mladim kitajskim študentom in njegovo ženo. V tistem času so v ZDA obstajali hudi predsodki in diskriminacija do ljudi azijskega izvora. LaPiere je utemeljeno pričakoval zavrnitev

hotelirjev, da v svojem hotelu nastanijo njegova prijatelja. Na njegovo veliko presenečenje so Kitajca že na začetku potovanja v hotelu takoj in zelo vljudno sprejeli. Ko je šel čez dva meseca mimo istega hotela, je stopil do telefona, poklical v hotel in vprašal, če bi sprejeli pomembnega kitajskega gospoda. Odgovor se je glasil: »Ne.« To je izzvalo njegovo zanimanje in lotil se je natančnejše raziskave odnosa med izjavljenimi socialnimi stališči ljudi in njihovim dejanskim vedenjem in ugotovil nedvoumen, velik razkorak med tem, kar ljudje izrečejo glede svojega odnosa do socialnega vprašanja, in tem, kako se obnašajo v konkretni socialni situaciji. Sklepal je, da imajo vprašalniki o osebnih stališčih ljudi izjemno majhno veljavnost in je torej nemogoče napovedati vedenje ljudi na podlagi njihovih socialnih stališč. Če želimo napovedati, kako se bodo ljudje obnašali v konkretni situaciji oziroma interakciji z drugo osebo, je njihov verbalni odgovor na simbolično situacijo (vprašalnik stališč) povsem neuporaben. Socialna stališča lahko z zanesljivostjo ugotavljamo le s proučevanjem človekovega obnašanja v dejanskih socialnih situacijah.

Kljub različnim kritikam LaPierovih ugotovitev so pregledi številnih raziskav v štirih desetletjih po njegovem eksperimentu potrdili šibko povezanost izmerjenih stališč in dejanskega vedenja ljudi. Sodobni raziskovalci proučujejo, zakaj taka neusklajenost, kot tudi kateri dejavniki prispevajo k večji konsistentnosti med stališči in vedenjem in predlagajo naslednje kategorije (Taylor, Peplau in Sears 1997, v Hock 1999: 288):

- moč stališča: močnejše ko je neko stališče do določenih ljudi ali situacij, bolj verjetno se obnašamo v skladu s svojim stališčem, in obratno
- stabilnost stališča: stališča, ki so stabilna, bolje napovedujejo vedenje kot tista, ki se s časom spreminjajo
- relevantnost stališča za vedenje: ugotovljeno stališče, ki se zelo natančno nanaša na določeno vedenje, bo bolj napovedovalo vedenje
- poudarjenost, opaznost stališča: bolj ko stališče zbuja pozornost, verjetneje bo napovedalo naše obnašanje
- pritisk situacije: včasih naša stališča zaradi zunanjega pritiska malo vplivajo na naše vedenje

Sodobne raziskave kažejo, da naša stališča pomembno vplivajo na naše vedenje, vendar je njihov vpliv odvisen od naštetih in drugih dejavnikov.

Tri tesno povezane **dimenzije** stališč (Ule 1997: 116-117):

- **spoznavna** (kognitivna): védenja, znanja, izkušnje, informacije, argumenti glede predmeta, dogodka, osebe, situacije, o kateri oblikujemo stališče
- **čustveno vrednostna**: pozitivna ali negativna občutja in ocenjevanja tega, do česar imamo stališče – simpatija, obžalovanje, sovraštvo, privlačnost, zaničevanje itn.
- **dejavnostna**: pripravljenost posameznika, da deluje na določen način glede na to, do česar ima stališče

Splošnost-specifičnost stališč, **manjša-večja ekstremnost** stališč, **manjša-večja kompleksnost/diferenciranost** stališč (Ule prav tam).

Stališče ≠ **prepričanje**, ki temelji le na spoznavni dimenziji (sklicujemo se na dejstva, argumente itn., če se ne sklicujemo na logične argumente, gre za verovanje, lahko praznoverje). **Mnenje** je v primerjavi s stališčem bolj specifično, konkretno in manj stabilno, lažje spremenljivo; je izraz stališča v konkretni situaciji. **Vrednota** označuje ideje ali situacije, ki so pozitivne, zaželene, za katere se je treba zavzemati, lahko jo sestavlja več stališč. (Ule prav tam)

Vloga stališč: pomagajo organizirati in strukturirati našo predstavo o svetu; obenem vplivajo na naše zaznavanje, doživljanje določene situacije, predmeta; usmerjajo našo pozornost, zaznavo; vplivajo na naše učenje in pomnjenje; nas ščitijo (pred vsem, kar bi nas utegnilo prizadeti, raniti) in prispevajo k utrjevanju naše samopodobe; z njimi izražamo svoje vrednote; nam omogočajo prilagoditev, dosego zelenih ciljev ipd. (Ule prav tam)

Dejavniki oblikovanja in spreminjanja stališč (Ule prav tam):

- **skupinska pripadnost** (predvsem vpliv primarne skupine – družina, vrstniška skupina; referenčne skupine): posamezniki z alternativnimi ali od večine odstopajočimi stališči le-teh ne morejo ohraniti, če si ne najdejo dovolj stabilne in trajne referenčne skupine somišljenikov; ko jo najdejo, se toliko bolj navežejo nanjo, kolikor bolj zavračajo večinska stališča; pomen članstva v perspektivi moči!
- **informacije in znanje** (predvsem vpliv medijev): na primer spodbujanje »kulture strahu« v ZDA (Glassner, B.. 1999. *The Culture of Fear. Why Americans Are Afraid of the Wrong Things*. New York: Basic Books)

- **osebne izkušnje, potrebe, motivacija:** na primer »učenje po modelu«

STEREOTIPI

Stereotipiziranje je »proces opisovanja ljudi na osnovi njihove skupinske pripadnosti« (Ule prav tam: 156), ne pa na podlagi njihove individualnosti, enkratnosti, posebnosti. V omenjenem procesu se lahko dogaja, da:

- ljudi obravnavamo tako, da so bolj **podobni članom svoje skupine** in bolj različni od članov drugih skupin (kot bi jih zaznavali, če jih ne bi ocenjevali na osnovi njihove skupinske pripadnosti)
- je zaznavanje skupin **diskriminatorno** – nagnjeni smo k prepričanju, da je skupina, ki ji pripadamo, boljša kot tista, ki ji ne pripadamo (Ule prav tam: 157)

»Večino stvari najprej definiramo in šele potem vidimo. V bogati, kompleksni konfuziji zunanjega sveta jemljemo samo tisto, kar je za nas naša kultura že definirala, in težimo k temu, da vse gledamo, vidimo v stereotipnih formah naše kulture« (Lippman 1922 v Ule prav tam: 156).

Lippman je stereotipe opredelil kot selektivne, samoizpolnjujoče in etnocentrične sodbe, ki vzpostavljajo zelo nepopolno, pristransko in neustrezno sliko sveta (Ule prav tam: 156).

Stereotipiziranje je torej način človekovega zmanjševanja, **poenostavljanja zaznavne kompleksnosti**, pri čemer igra pomembno vlogo kategorialni sistem, oblikovan v socialnih interakcijah – **kategorije socialnega konstruiranja sveta**.

Vrste stereotipov:

- **etnični stereotipi** – poenostavljene, posplošene in neutemeljene sodbe o narodih ali narodnostnih skupinah oziroma pripadnikih teh skupin (na primer italijanski temperament, ameriški optimizem, nemška natančnost)

Oglejmo si raziskavo Katza in Bralyja 1939. leta, ki je pokazala na pomembno zvezo med naklonjenostjo posameznim narodom in lastnostmi, ki so jih poskusne osebe pripisale tem narodom (Ule prav tam: 158):

»Raziskavo sta izvedla na študentih in študentkah univerze Princeton. Raziskava je bila izvedena na treh skupinah študentov in študentk. Prva skupina je označila karakteristične osebnostne značilnosti desetih narodov. Poskusne osebe so te lastnosti izbirale s seznama, ki je vseboval 84 različnih lastnosti. Druga skupina je vsako od teh 84 lastnosti označila na lestvici od 1 do 10. Tretja skupina pa je 10 narodov razvrstila po stopnji naklonjenosti. Rezultati so pokazali, da so se poskusne osebe izredno ujemale v ocenjevanju narodov in so jim dodelile omejeno število lastnosti. Tako so bile kot osnovne značilnosti Američanov najpogosteje izbrane: marljivost (48%), inteligentnost (47%), ambicioznost (33%), progresivnost (27%). Italijani naj bi imeli smisel za umetnost (53%), impulzivnost (44%), ognjevitost (37%), temperamentnost (35%). Za črnce pa je veljala: vraževernost (84%), lenost (75%), lahkomiselnost (38%). Po mnenju Katza in Bralyja tako visoka stopnja ujemanja med poskusnimi osebami ne more izvirati iz osebnih izkušenj in poznavanja poskusnih oseb s skupinami, ki so jih opazovali (Katz, Braly, 1969).«

Vpliv stereotipov na obnašanje in “hipoteza stika”:

Stereotipi so razmeroma **odporni na spremembe** (v kolikor so medskupinski odnosi stabilni), **spreminjajo pa se glede na družbeni kontekst**, najbolj, če pride do stvarnih sprememb v medskupinskih odnosih (na primer do novih pozitivnih medosebnih odnosov med člani različnih skupin) – vendar nekatere raziskave kažejo, da se spremenijo, recimo zmanjšajo, le stereotipi o konkretnih članih, ki so prišli v medsebojni **stik**, ne pa tudi stereotipi o skupini kot celoti oz. morajo biti člani, s katerimi je prišlo do neposrednega stika, reprezentativni člani skupine.

PREDSODKI

Predsodke lahko

»definiramo kot vrsto stališč, ki niso upravičena, argumentirana in preverjena, a jih spremljajo intenzivne emocije in so odporna na spremembe« (Rot 1972 v Ule 1997: 163).

Predsodki so torej lahko pozitivni in negativni in imajo vse tri dimenzije stališč, spoznavno, čustveno vrednostno in dejavnostno. Predsodek se lahko oblikuje tako, da si ustvarimo celostni vtis o nekem človeku že na podlagi enega samega, delnega ali nepomembnega podatka o njem, ali da svoje enkratno opazovanje posameznika uporabimo za posplošitev

opaženega na druge osebe skupine, ki ji posameznik pripada. Nenehno tvorimo začasne sodbe. Gordon W. Allport (1954, v Mitscherlich v Ule 1999: 13): »Začasne sodbe postanejo predsodki le tedaj, ko jih navkljub vplivu novega spoznanja ne moremo opustiti.«

Predsodki imajo izrazito **spoznavno** (kognitivno) dimenzijo – avtorica Ulet po Berglerju (1984 v Ule prav tam: 164) to primerja z logiko karikature: »karikature so toliko bolj izrazite, kolikor enostavnejše so, zreducirane na nekaj ključnih potez«. Predsodki temeljijo in se ohranjajo prek polarizacij, kontrastov, razlik med kategorijami ljudi, predmetov, situacij.

Bergler (v Ule prav tam: 167-168) navaja naslednje **spoznavne značilnosti** predsodkov:

- **kompleksnost** (sistemi karakterizacij, ne pa posamezne sodbe; npr. barva kože kot ključ za tipizacijo »črnca«, potegne za sabo druge značilnosti, ki jih nekdo pripisuje črncem – lenoba, kriminal, smisel za glasbo in ples itn.)
- **strukturiranost** (rezultat združevanja z enimi in razlikovanja od drugih kategorizacij; npr. znotraj kategorije o Slovencih imamo podkategorije o Gorenjcih, Dolenjcih, Primorcih itn., pa naprej o Ljubljancih, Kranjčanih, Ižancih itn.; na drugi strani nadkategorije alpske, sredozemske države, nekdanje jugoslovanske republike itd.)
- **skupinska specifičnost** (predsodke si deli več ljudi in predsodki različnih skupin glede istih predmetov sodbe nagibajo k čim večjemu medsebojnemu razlikovanju, k poudarjanju razlik; npr. volilci različnih strank imajo izrazito različna mnenja glede istih političnih vprašanj)
- **stabilnost** (predsodki so zelo odporni na spremembe, čeprav se lahko tudi spremenijo, npr. s starostjo, določenimi osebnimi življenjskimi izkušnjami)
- **splošnost** (predsodki temeljijo na posploševanju, odprto pa ostaja vprašanje, ali se posplošitev sodbe glede določene skupine ljudi lahko prenese tudi na več skupin ljudi; npr. če nekdo sovraži Muslimane, ali sovraži vse Arabce itn.)

Predsodke **oblikujemo v socialnih interakcijah** in so skupki stališč o članih določene družbene skupine, nastali **zgolj zaradi pripadnosti** teh članov določeni skupini. **Negativni socialni in etnični predsodki** temeljijo na odklanjanju in sovražnosti do posameznih socialnih in etničnih skupin – na primer do Neslovencev, Romov (predsodki do drugih narodov in narodnostnih manjšin), črncev (rasizem), Judov (antisemitizem), žensk (spolni predsodki), homoseksualcev (seksualni predsodki), duševno bolnih itn. Predsodki tudi

predpostavljajo utrjevanje določenih oblastnih razmerij, ko močnejši šibkejšim vsilijo določen predsodek z avtoritarno samoumevnostjo.

Med občutki in sodbami, značilnimi za **negativne socialne predsodke v večinskih, dominantnih skupinah**, lahko razlikujemo (Blumer 1961 v Ule 1997: 168-169):

- občutek **superiornosti** dominantne skupine
- občutek, da je manjšinska skupina po naravi **manjvredna** od dominantne skupine
- občutek, prepričanje o **lastninski pravici** dominantne skupine do moči, privilegijev, statusa
- **strah in sum**, da manjšinska skupina ogroža moč, privilegije in status večinske skupine

Socialna kategorizacija in predsodki

Človek v soočanju z neizmerno kompleksnostjo sveta preživi le tako, da v svoji zaznavi svet **poenostavlja, ureja v kategorije**. Rupert Brown (1995, v Ule 1999: 25) daje primer:

»Vzemimo, da obiščem neko tuje mesto in moram najti pot do slovite znamenitosti. Zame je mnogo bolj koristno, če sem sposoben prepoznati določene kategorije ljudi (na primer policista, taksista, domačina), ki jih vprašam za smer, kot da preprosto vprašam prvega človeka, ki ga srečam (navadno je to prav tako izgubljen turist). Kar je v tako vsakdanjem primeru samo stvar primernosti, lahko postane v bolj grozečem okolju stvar življenja in smrti. Sposobnost prepoznati pripadnike »naše« in »njihove« strani na ulicah Bejruta in temu primerno vedenje lahko poskrbi, da postane hitro in točno kategorialno presojanje zelo pomembno za moj obstoj.«

Za namen kategoriziranja je pomembno, da jasno **razlikujemo med člani in nečlani** neke kategorije, neke skupine. Ustvarjanje predsodkov temelji na poudarjanju **kontrastov** med kategorijami, med skupinami (Campbell 1956, v Brown prav tam). **Spoznavni posledici kategorizacije** sta 1. povečevanje razlik med dvema primerjanima kategorijama in 2. zmanjševanje razlik znotraj kategorij (Tajfel 1959, v Brown prav tam) – pripadniki različnih skupin se opazovalcu zdijo še bolj različni, pripadniki iste skupine pa še bolj podobni.

Eksperiment (Doise s sod. 1971, v Brown prav tam: 26-27):

»V tem poskusu so šolarjem razdelili fotografije treh dečkov, ki so jim sledile fotografije treh deklic, in od njih zahtevali, naj obkrožijo, katera izmed štiriindvajsetih značilnosti velja za posamezno fotografijo. Polovica otrok je vnaprej vedela, da bodo presojali tako dečke kot deklice, zato je bila zanje izstopajoča spolna kategorija; preostali med presojanjem prvih treh fotografij niso vedeli, da jim bodo sledile tri druge nasprotnega spola. Presoja v teh različnih pogojih je pokazala dosledne razlike. Kadar je bila spolna razlika izrazita, so zanesljivo uporabili več *različnih* pridevnikov za opis moških in ženskih fotografij in skladno s tem uporabljali več *identičnih* pridevnikov za opis fotografij istega spola.

Zanimivi **poskusi** (na primer Rabbie in Horwitz 1969, v Brown prav tam) z med seboj neznanimi osebami, ki so jih naključno razdelili v dve skupini, so pokazali naslednje: ob pogojih, ko so osebe v skupini izkusile nekaj medsebojne odvisnosti, so tiste iz lastne skupine ocenjevale bolj ugodno od tistih, ki so prihajale iz druge. Kasnejši poskusi (Rabbie in Horwitz 1982, v Brown prav tam) pa so pokazali, da opisani učinek ni odvisen od izkustva medsebojne odvisnosti članov skupine – zadoščala je gola razvrstitev med seboj neznanih oseb v isto oziroma različno skupino.

Ti in mnogi drugi eksperimenti dokazujejo, da so procesi oblikovanja predsodkov vsaj v določeni meri povsem **običajni procesi delovanja človekovega spoznavanja**. To pa še ne pomeni, da so predsodki tudi neizbežni. Ugotovili so, da **se moč predsodka zmanjša**, kadar se **križa več kategorij** (npr. spol, jezik, starost). V **študiji**, izvedeni med bangladeškimi muslimani in hindujci (Hewstone s sod. 1993, v Brown prav tam), so bile križne dimenzije religija (muslimani proti hindujcem), narodnost (Bangladežani proti Indijcem), v drugi študiji pa uporaba jezika (bengalščina proti drugim jezikom). Prevladala je naklonjenost religiji. Če so ljudje menili, da imajo skupno religijo, so druge vedno ocenjevali pozitivno. Če ne, so ocene močno padle, ne glede na to, ali so bili iste narodnosti ali so govorili isti jezik. K zmanjšanju moči predsodkov bi potem takem lahko prispevala *»čimvečja prisotnost ljudi različnih socialnih kategorij v istih okoljih«* (Brown 1995 v Ule 1997: 171).

Premoč določene dimenzije oziroma kategorije pa je vedno zelo odvisna od **posebnih lokalnih okoliščin** – npr. bogati pripadniki določene religije so bili nagnjeni k zaničevanju tistih druge religije, zlasti če so prihajali iz revnejših slojev, medtem ko so bili revni

pripadniki določene religije mnogo manj pod vplivom religije oziroma sloja (učinek, podoben križnemu učinku več kategorij). To pomeni, da se v prizadevanju za zmanjševanje predsodkov ljudi ne moremo zanašati na enoznačni učinek križnih ureditev, ker hkrati deluje preveč drugih dejavnikov (velikost, položaj skupine, kooperativna ali kompetitivna soodvisnost itn.).

Predsodki do druge skupine se lahko kažejo tudi v tem, da **drugo skupino včasih doživljamo kot bolj homogeno**, njene člane kot bolj podobne drug drugemu kot v lastni skupini, v kateri ocenjujemo člane kot med seboj bolj različne (na primer Hamilton in Bishop 1976, Jones s sod. 1981, Linville s sod. 1989, idr., v Brown prav tam). Vendar so kasnejše študije (Brown in Wootton-Millward 1993, Simon 1992, Stephan 1977, idr. v Brown prav tam) pokazale tudi povsem nasprotno učinke, zato ne moremo govoriti o enoznačnem učinku predsodka do tuje skupine skozi homogenizacijo v zaznavi tuje (ali celo lastne) skupine. Pač pa se je za zanesljivejše izkazalo spoznanje, da **manjšinske skupine navadno kažejo homogenizacijo lastne skupine v primerjavi s tujo**. V študiji heteroseksualnih in homoseksualnih moških so, denimo, ugotovili, da so slednji videli svoje kolege geje kot bolj podobne drugega drugemu od tistih iz večinske tuje skupine, ne da bi se pripadniki gejevske skupine neposredno poznali med seboj (Simon s sod. 1991, v Brown prav tam). **Morda je identiteta res bolj pomembna za pripadnike manjšinske kot večinske skupine**. Homogenizacija lastne skupine v primerjavi s tujo je pogosto povezana s **pomembnostjo kategorizacije** oziroma vprašanja, glede katerega se odločamo, za identiteto ali ideologijo lastne skupine: če gre za zelo pomembna, ključna vprašanja, doživljamo lastno skupino kot bolj homogeno, če pa gre za splošnejša ali manj odločilna vprašanja, jo vidimo kot bolj heterogeno (na primer Kelly 1989, Simon 1992, Brown in Wootton-Millward 1993 v Brown prav tam) .

Izvir predsodkov (Ule 1997: 174-175)

- **makroekonomski** pogoji: **ekonomsko-politični** (npr. predsodek do tujih delavcev v času ekonomske krize; ali primer »izbrisanih« v Sloveniji; ali primer Judov v nacistični Nemčiji /glej tudi Jezernik v časopisu Delo, 29.1.2005/, ko predsodki do manjšin idr. skupin postanejo *»prenašalci frustracij, strahov, občutkov ogroženosti in sovraštva na stigmatizirane manjšine«*, ki tako postanejo *»grešni kozel, na katerem se sprošča nakopičena agresija ljudi«* – *»to zlahka izkoristijo demagogi, diktatorji, ki preusmerjajo bes množic od nesposobnosti oblasti, da reši družbene probleme, na stigmatizirane manjšine«*, Ule prav tam: 177) in **kulturno-normativni** (npr.

predsodek do obnašanja pripadnikov manjšinske kulture, kot se je pred kratkim izrazil v Franciji do nošnje tradicionalne rute pripadnic muslimanske vere v šoli)

- **mikrosocialni** pogoji, povezani s širšimi družbenimi nasprotji:
 - a. **zgodnja socializacija in razvoj predpojmovnih kategorij**
(oblikovanje prvih splošnih sodb o socialnem svetu pod vplivom staršev in pomembnih drugih, npr. rasni predsodki pri belih ameriških otrocih že pri treh letih starosti; močna povezanost med predsodki staršev in njihovih otrok; vpliv šole na razvoj predsodkov, npr. do domobrancev v slovenski državljanski vojni)
 - b. **frustracijske in krizne situacije v odraslem življenju**
(razumevanje, da predsodki izhajajo iz kriznih, travmatskih doživetij, potlačenih frustracij in nezadovoljstev posameznikov in skupin, ki ta svoja občutja usmerijo proti drugim ljudem)

Preprečevanje etničnih predsodkov se mora začeti pri konkretnih, vsakdanjih primerih – **z otroki** v vrtcu, mali šoli, osnovni šoli, **mladostniki** v osnovni in srednji šoli se pogovarjamo o njihovih osebnih izkušnjah iz neposrednega socialnega okolja in temu ustrezno organiziramo situacije, v katerih lahko pridobijo izkušnjo konkretnega neposrednega stika, na primer s pripadnikom skupine, do katere otrok je ali bi lahko razvil negativni socialni ali etnični predsodek. Obenem s takšnim pristopom prispevamo k ustvarjanju **mikrosocialne klime** v skupini, razredu, ki preprečuje ali ovira oblikovanje predsodkov. V primeru (skupin) **odraslih** oseb, ki so se znašle v krizni situaciji ali imajo za sabo težko travmatsko izkušnjo, prispevamo k preseganju socialnih predsodkov, s katerimi je oseba reševala ali rešuje svojo frustracijo, tako da krepimo vire moči te osebe (skupine oseb) za njihovo preokvirjanje in nadomeščanje z novimi, konstruktivnejšimi vzorci reševanja osebnih stisk, frustracij, kriz. Raziskave kažejo, da najlažje spremenimo predsodke, ki so posledica konformizma z okoljem – **s spremembo okolja** se ukinejo okoliščine, ki so pogojevale nastanek predsodkov.

K spreminjanju in razgrajevanju predsodkov lahko prispevajo tudi (Ule prav tam: 189):

- sprejem **zakonodaje** in ustrezní kazenski pregon v primeru diskriminacije določenih skupin;
- sistematično **izobraževanje** o neupravičenosti in nesmiselnosti predsodkov; neposredni stiki s stigmatiziranimi posamezniki in skupinami.

Toda predsodki so izredno trdovatni in zelo odporni na spremembo. Najtežje spremenljivi pa so tisti predsodki, ki so se v življenju posameznika ali skupine razvili kot sredstvo za

ohranjanje samopodobe s preusmerjanjem lastne negotovosti ali prizadetosti na ranljive, nemočne posameznike ali skupine, ki odigrajo vlogo tarče, žrtve njihove frustracije.

Vpliv predsodkov na obnašanje

Stopnje izražanja predsodkov (Allport 1954 v Ule 1997: 183):

- **obrekovanje** (npr. v šalah, vicih o »južnjakih«)
- **izogibanje** (socialna razdalja na individualni ali družbeni ravni – uzakonjene norme, prepreke pri vzpostavljanju stikov; npr. mesta na javnih prevoznih sredstvih, odrejena za manjvredne skupine ljudi, nekdanj za črnce v ZDA, za Jude v nacistični Nemčiji)
- **diskriminacija** (preprečevanje dostopa ogroženih, ranljivih skupin do občih dobrin, npr. neenake možnosti šolanja, zaposlovanja, bivanja, kratenje osnovnih državljanjskih svoboščin, človekovih pravic, ki jih ima na razpolago dominantna skupina – spolna diskriminacija žensk pri plačilu za enako delovno mesto kot moški itn.)
- **nasilje** (npr. prepoved vstopa v določene javne ustanove, fizični napadi – napadi skin headov na tuje delavce)
- **genocid** (npr. Judov v 2. svetovni vojni, več afriških ljudstev v sodobnem času, izkušnja iz nedavne vojne na ozemlju bivše Jugoslavije)

Predsodki delujejo kot neke vrste pričakovanje, kot **samoizpolnjujoče se napovedi** oziroma prerokbe. Če se staršu ali psihiatrinji ali socialni delavki zdi, da oseba s težavami z duševnim zdravjem ne more skrbeti zase, se lahko začno do nje obnašati pokroviteljsko in s tem krepijo njeno odvisnost, s čimer se pričakovanja starša, psihiatrinje, socialne delavke izpolnijo in potrdijo.

Kot vrsto predsodka lahko opredelimo „praznoverje“. Znameniti vedenjski psiholog Skinner je praznoverje opredelil kot obnašanje (bolj kognitivno usmerjeni psihologi bi govorili o prepričanju) ljudi (ali živali), kot da obstaja določena vzročna posledična povezava med njihovim določenim obrazcem vedenja in odzivi okolja na to njihovo vedenje (odzivi okolja pa so lahko za ta vzorec obnašanja takšni, da ga bodisi krepijo bodisi slabijo). Da bi dokazal svojo temeljno predpostavko o ključni povezavi med subjektivim vedenjem in omenjenimi odzivi okolja (s čimer je zanikal kognitivne dejavnike, ki so jih zagovarjali predstavniki takrat

nastajajoče humanistične psihologije, denimo Carl Rogers), je leta 1948 izvedel neobičajen eksperiment s „praznovernimi“ golobi. (v Hock, 1999)

STIGMA

Stigmatiziramo skupine, »ki s svojim obnašanjem ali s svojimi fizičnimi posebnostmi ne zadostijo 'standardu normalnosti'.« »Stigma označuje takšno posameznikovo lastnost, ki ga loči od večine v skupnosti, tako da ima večina in tudi on sam to lastnost za odklonsko, deviantno (Goffman 1986)« (Ule prav tam: 186).

Osebo lahko stigmatiziramo zaradi njenih najrazličnejših prizadetosti oziroma oviranosti (telesnih, duševnih, intelektualnih, učnih itn.), drugačnega (odklonskega) načina življenja, kršenja določenih navad in norm, biografskih značilnosti (kriminalna dejanja, diagnoza duševne bolezni, prostitucija). Meja drugačnosti, zaradi katere lahko nekoga stigmatiziramo, praktično ni, kriteriji normalnosti so ali neizpolnjivi v celoti ali protislovni, obenem pa zaradi socialne konstruiranosti spremenljivi (glej temo rasizma v folijah!).

Stigma potisne posameznika v položaj nedoraslega subjekta, kar je posledica »pripisovanja ,defekta' stigmatiziranemu. Pomeni, da je subjekt tako infantiliziran, odvisen od enega ali več nestigmatiziranih ljudi, ki imajo nadzor nad njim, podobno kot starši nadzirajo in vodijo svoje otroke. Marignalizacija gre ... skupaj z infantilizacijo ...«, ki pri močnih »služi kot dokaz za resnično manjvrednost, nedoraslost stigmatiziranih oseb, s čimer pa se še naprej opravičuje ves sistem« (Ule prav tam: 188-189).

»Glavna značilnost ,identitetne politike' stigmatizirane osebe je, da mora taka oseba zmeraj igrati igro, v kateri se navzven, drugim ljudem kaže kot ,normalna oseba'. Vendar pri tem tudi ne sme izgubiti stika s svojo individualnostjo, ne sme pretirano poudariti svoje normalnosti, saj bi tedaj drugi ljudje postali nezaupljivi. Stigmatizirani pa tudi ne sme preveč poudariti svoje individualnosti, saj bi s tem poslala stigma še očitnejša in bi oseba doživela še več ponižanj« (Ule prav tam: 187).

Stigmatizirani posamezniki poskušajo zaščititi svojo identiteto z razvojem različnih strategij od **prikrivanja stigme** (na primer prizadeva si delovati poudarjeno normalno) prek **sprejemanja stigme** (se na primer vda in se obnaša v skladu s stigmo) do **refleksije stigme**

(se na primer trudi soočiti z razlogi za svojo »drugačnost«). Predstavniki dominantne skupine (»normalnih«) (strokovnjaki, starši itn.) običajno vsak poskus stigmatiziranega dokazati, da je »normalen«, interpretirajo kot dodaten dokaz za človekovo drugačnost, ga torej obrnejo proti njemu, kar vodi v začarani, samookrepljujoči krog stigmatizacije, v kateri so »normalni«, »močni« še močnejši, še bolj večvredni in pokroviteljski, »nenormalni«, »stigmatizirani«, »nemočni« pa še šibkejši, odvisnejši, še bolj manjvredni, nedorasli, infantilni.

MOČ, KONFORMNOST IN POSLUŠNOST

1. Aschevi (1952) eksperimenti o skupinskem pritisku oz. konformiranju (Ule 1997: 338-340; Asch 1955, v Hock 1999: 290-295) in Moscovicijeva (1979) kritika razlage (Ule 1997: 341) ter rezultati dodatnih eksperimentov

Teza: vpliv socialnega pritiska oz. pritiska skupine na vedenje in mnenje posameznika

Narava in potek eksperimenta¹

Ascha je zanimalo, kako in v kakšni meri socialni pritisk oz. pritisk skupine vpliva na vedenje in mnenje posameznika. Predpostavljal je, da ljudje hitro nekritično in brez težav podležemo pritiskom skupine, vendar je po drugi strani trdil, da je lahko vsak posameznik tudi svoboden in ima sposobnost, da se dvigne nad določeno skupino. Zanimalo ga je še, ali lahko posameznik spremeni svojo sodbo o neki situaciji ali objektu, ne da bi prej spremenili njegovo znanje ali predvidevanja, ki se na to nanašajo, in ali pri tem obstaja kakšno pravilo.

V eksperimentu je sodelovalo sedem do devet študentov, katerim je bilo rečeno, da gre za študijo vizualnega presojanja. Eksperimentator jim je podal navodilo, da bodo morali med seboj primerjati dolžine črt. Pri tem jim je pokazal dve predlogi. Na eni je bila narisana le ena vertikalna črta, ki je predstavljala standard, na drugi pa so bile tri vertikalne črte, ki so se po dolžini vidno razlikovale. PO so morale izbrati tisto črto, ki je odgovarjala dolžini standarda.

Vsaka PO je na glas povedala svoj odgovor po sedečem vrstnem redu. Sprva je bila skupina enotna v svojih odgovorih, pri tretji predlogi pa je prišlo do nepričakovane spremembe. PO na koncu vrstnega reda se ni strinjala z ostalimi v skupini, pri čemer je kazala vidno presenečenje, da se ostali z njo ne strinjajo. Pri naslednji predlogi se ta PO znova ni strinjala s preostalimi člani skupine. V nadaljnjem poteku eksperimenta je postajala vedno bolj zaskrbljena in se je pri odgovarjanju obotavljala.

Česar ta PO, ki so jo označili kot odpadnika, ni vedela, je bilo dejstvo, da je bilo ostalim članom skupine naročeno, da morajo od neke točke dalje dajati nepravilne odgovore, ki pa morajo biti enotni. Odpadnik se je tako znašel v poziciji, ko je sicer dajal pravilne odgovore, vendar je bil v svojem početju osamljen. Nad njim sta bili izvajani dve vrsti

¹ Avtorica te in naslednje podtočke je Š. Šoštarič, seminarska naloga.

pritiska, in sicer lastna vizualna zaznava in enotnost skupine v svojih odgovorih. Poleg tega je morala svoje odgovore povedati javno.

Resnična PO je imela na voljo dve alternativni: (1) lahko je odgovarjala neodvisno od mnenja skupine ali (2) je sledila skupini, tako da je zanemarila svojo lastno percepcijo. Rezultati so bili presenetljivi, saj je $\frac{3}{4}$ PO podleglo mnenju večine v različnih stopnjah intenzitete.

Etična vprašanja, ki se porajajo ob Aschevem eksperimentu

Asch se pri oblikovanju eksperimenta ni izognil zavajanju kot načinu metodološkega pristopa, saj je PO eksperiment predstavil kot proučevanje vizualnega presojanja pri človeku, v bistvu pa ga je zanimalo posameznikovo podrejanje socialni skupini. Gre torej za vprašanje privolitve na osnovi vednosti.

PO so bile izpostavljene tudi precejšnjemu psihološkemu stresu. PO so bile, kakor že rečeno, vedno bolj zaskrbljene in so se pri odgovarjanju obotavljale, kar se je kazalo v njihovih premorih, same odgovore so povedale zelo tiho, poskušale so upravičiti svoje odgovore z razlagami, kot je npr.: »Naročeno mi je bilo, da moram povedati to, kar resnično vidim.«, ali pa so se v zadregi smejale.

Asch eksplicitno ne navaja, da so PO imele na koncu eksperimenta debriefing, so pa sodelovale v intervjuju. Pri tem je Ascha zanimalo predvsem, zakaj so osebe ostale zveste same sebi oz. so odgovarjale neodvisno od skupine in po drugi strani, zakaj so skupini sledile. Kakršnegakoli poskusa, da bi zmanjšal napetost PO, v njegovem opisu eksperimenta ni bilo zaslediti.

Seveda se je potrebno še vprašati, ali imajo večjo vrednost eksperimentalni rezultati in ugotovitve ali je bilo več stroškov oz. negativnih posledic. Eksperiment je definitivno doprinesel k novemu pogledu na posameznika. Z Aschem je postal posameznik sposoben samostojnega in objektivnega presojanja realnosti, kar mu omogoča tudi razmeroma neodvisno oblikovanje vedenja. Po drugi strani pa je eksperiment za seboj potegnil še več vprašanj kot odgovorov.

Ugotovitve:

- 35% poskusnih oseb se je povsem prilagodilo mnenju skupine, čeprav so druge osebe zagovarjale še tako napačna mnenja

- le 25% poskusnih oseb je ostalo pri svojem mnenju ne glede na pritisk skupine, torej je 75% poskusnih oseb podleglo pritisku v različnih stopnjah intenzitete
- 40% poskusnih oseb je v približno polovici primerov sledilo skupinskemu mnenju
- ko je Asch dodal še drugo poskusno osebo, ki tudi ni bila poučena o poteku eksperimenta, se je odstotek podleganja mnenju skupine znatno zmanjšal, na 10%
- nekaj poskusnih oseb je bilo prepričanih v točnost lastne ocene, a so se prilagodile oceni večine, ker se niso hotele pokazati drugačne od drugih
- najmanj poskusnih oseb je izjavilo, da so res zaznavale v skladu z mnenjem večine
- večina poskusnih oseb je videla drugačno sliko od drugih, a so bile prepričane v točnost mnenja večine in zmotnost lastne zaznave

Moscovicijeva razlaga:

- ni šlo za konformizem, ker ni bilo podrejanja manjšine večini, temveč le vsiljevanje manjšinskega mnenja večini (vplivno manjšino so predstavljali eksperimentatorjevi pomočniki)

2. Rosenthalov učinek pričakovanja (1964)

Teza: Rosenthala je zanimalo, kakšno vlogo imajo učiteljeve vrednote, prepričanja in pričakovanja pri delu v razredu. Predpostavljal je, da bodo učenci, od katerih učitelj pričakuje, da bodo napredovali v svojih intelektualnih sposobnostih, to resnično dosegli.

Namen in potek eksperimenta²

Spomladi 1964 je Rosenthal učence neke osnovne šole testiral s testom neverbalne inteligentnosti, ki bi naj predvideval porast intelektualnih sposobnosti oz. »intelektualni razcvet«. Učiteljem je razložil, da testiranje opravlja zaradi zaključne validacije instrumenta. Jeseni 1964 je učiteljem dal poimenski seznam učencev, ki bi naj v prihodnosti pokazali nenavadne intelektualne sposobnosti, do teh rezultatov pa bi naj prišel na osnovi testa »intelektualnega razcveta«, ki so ga učenci reševali spomladi. V resnici so bila imena otrok izbrana popolnoma naključno. Tako je razlika med skupino, ki bi naj imela boljše intelektualne sposobnosti, in kontrolno skupino obstajala le v glavah učiteljev.

² Avtorica te in naslednje podtočke je Š. Šoštarich, seminarska naloga.

Učence je ponovno testiral po 4 in 8 mesecih. Učiteljem je zamolčal, da gre v bistvu za retest situacijo in jim povedal, da želi natančneje predvideti porast intelektualnih sposobnosti pri učencih.

Etična vprašanja, ki se pojavljajo v Rosenthalovem eksperimentu

Redko najdemo psihološki eksperiment, ki v svojem eksperimentalnem postopku ne uporablja zavajanja. Tudi Rosenthalov eksperiment v tem oziru ni izjema. PO niso vedele, da Rosenthal proučuje efekt samoizpolnjujoče se prerokbe. Zanimivo pri tem eksperimentu je prepletanje aktivnega in pasivnega tipa zavajanja: Rosenthal je nekaj informacij podal napačno, kar precej pa jih je prikriil.

Menim, da je Rosenthalov eksperiment od vseh navedenih študij še najmanj etično vprašljiv, saj PO niso imele večjih negativnih posledic zaradi sodelovanja v eksperimentu. Celo nasprotno. Namreč, tisti učenci, ki jih je Rosenthal označil za intelektualno sposobnejše, so v času študije mnogo pridobili.

Ugotovitve: Rezultati, ki jih je dobil, so bili v skladu s pričakovanji. Učenci, ki so bili označeni kot intelektualno sposobnejši, so imeli po 8 mesecih višji IQ kot kontrolna skupina, pri čemer je ta trend bil viden že po 4 mesecih. Tako torej pričakovanja določene osebe o vedenju nekoga drugega resnično vplivajo na njegovo vedenje.

3. Milgramovi (1965) eksperimenti o poslušnosti in samoopravičilih za slepo poslušnost (Ule 1997: 348-352; 1963 v Hock: 304-312)

Teza: ljudje imajo težnjo ubogati tiste, ki imajo položaj avtoritete, čeprav pri tem, ko jih ubogajo, kršijo lastni moralne in etične vrednote.

Namen in potek raziskave³

V Milgramovem eksperimentu so sodelovali prostovoljci, ki so odgovorili na oglas v lokalnem časopisu. Milgram je napisal, da plača vsaki PO \$4.50, ki bo sodelovala v

³ Avtorica te in naslednjih treh podtočk je Š. Šoštarč, seminarska naloga.

»znanstveni študiji o spominu in učenju«. Študija bi se naj odvijala na Univerzi Yale. Tisti, ki so se odločili sodelovati, so ob prihodu v Milgramov laboratorij na univerzi srečali eksperimentatorja, oblečenega v laborantski plašč in osebo srednjih let, g. Wallaca. Le-ta je bil kvazi PO, vendar resnična PO tega ni vedela. Eksperimentator je razložil, da bo študija proučevala vpliv kaznovanja na učenje, pri čemer bo ena oseba v vlogi učitelja, druga pa v vlogi učenca. G. Wallace in PO sta nato vlekla trakove papirja, ki so odločili, kdo bo imel katero vlogo. Seveda je vlogo učitelja vedno prevzela resnična PO.

Eksperimentator je pritrdil elektrode na g. Wallaca in posadil resnično PO pred napravo za dajanje električnih sunkov, ki je imela različne stopnje moči (15 do 450 V). Le-te so bile ob numeričnih vrednostih označene tudi opisno: rahel sunek, srednje močan sunek, ..., pozor: resen sunek, ki mu je sledil napis **XXX** (nad 400V). PO je bila prepričana, da g. Wallace resnično prejema električne sunke.

G. Wallace je imel nalogo, da se nauči serijo parov besed, nato pa je sledil test, s katerim so preverjali, ali si je zapomnil, katere besede tvorijo par. Ob nepravilnem odgovoru, ga je moral učitelj kaznovati z električnim sunkom. Prva napaka je g. Wallaca stala 15 V, druga 30, ... Ob vsaki novi napaki se je nivo električnih sunkov povišal, pri čemer g. Wallace električnih sunkov ni prejemal, vendar učitelj tega ni vedel. V eksperimentu je g. Wallace delal napako za napako. Ko mu je učitelj poslal sunek 120 V, je g. Wallace začel kričati od bolečin in se pritoževati, da bi rad odšel. Če je učitelj hotel zaključiti preizkušnjo, kar se je dogajalo pogosto, saj so PO postale vidno razburjene zaradi bolečin g. Wallaca, je eksperimentator sicer rekel PO, da lahko konča, vendar je vztrajal, da nadaljuje, pri čemer je poudarjal pomembnost nadaljevanja eksperimenta.

Milgramova študija bi naj bila eksperiment o spominu in učenju. V resnici ga je zanimalo, ali bodo PO poslušne eksperimentatorju ob dajanju vedno večjih električnih sunkov učencem. Rezultati so bili zelo zgovorni: 2/3 vseh PO je nadaljevalo z dajanjem sunkov vse do terminalne višine 450 V.

Etični problemi v Milgramovem eksperimentu

Prvi problem se nanaša na stres, ki so ga PO izkusile pri pošiljanju električnih sunkov učencu, ki je to prenašal pod očitno prisilo. PO so protestirale, so se potile in celo nervozno smejale med samim pošiljanjem sunkov. Ob tem se nam zastavlja več vprašanj:

- je eksperiment, ki v tolikšni meri povzroča stres pri človeku, upravičen
- ali so PO imele na račun eksperimenta kakšne dolgoročne posledice

Drugi problem se nanaša na upravičenost uporabe zavajanja. PO v Milgramovem eksperimentu so pristale na sodelovanje v študiji o spominu in učenju. Le kdo bi predvideval, da bo takovrsten eksperiment vseboval pošiljanje visokih električnih sunkov, ki so za drugo osebo boleči? PO niso vedele, v kaj se podajajo. Gre za problem, ki ga ureja že omenjeni institut privolitve oz. soglasja na podlagi vednosti, pojasnitve.

Ali pridobitve odtehtajo temne plati eksperimenta?

Človekovo vedenje je zelo težko proučevati, ker bi PO ob vedenju, kakšen je resničen namen študije, spremenile svoje vedenje, saj vsak posameznik želi, da bi ga drugi videli v čim boljši luči. Glede na to, da poslušnost ni ravno pozitivno ocenjena lastnost, bi se verjetno vsaka PO trudila prikazati, da ni poslušna. Posledica tega pa bi bili pristrani rezultati.

Razen tega lahko privolitev na podlagi vednosti vodi do pristranega vzorca. Če bi v Milgramovem eksperimentu potencialne PO bile obveščene o resnični naravi in namenu študije, se verjetno mnogokateri z njim ne bi strinjale in bi tako zavrnilo sodelovanje. Posledično bi tako lahko generalizirali rezultate le na ljudi takšnega tipa. Če bi bilo to res, bi lahko rekli, da je poslušnost v Milgramovem eksperimentu bila posledica osebnostne lastnosti - sadizma.

Milgram je veliko pozornost posvetil tudi debriefingu (spraševanju PO po eksperimentu), ki je vseboval naslednje:

- PO, ki so bile poslušne, je povedal, da je bilo njihovo vedenje popolnoma normalno in da so ravnale podobno kot preostale PO
- PO so dobile informacijo o močnem situacijskem pritisku, pri čemer je Milgram poskušal na vsak način reducirati njihovo napetost
- PO so zagotovili, da g. Wallace ni prejel nobenih električnih sunkov
- med PO in g. Wallacom je prišlo do prijateljske »sprave«

Milgram je svoje ugotovitve poslal vsem PO in jih istočasno vprašal o njihovih reakcijah na eksperiment. Velika večina jih je odgovorila, da so veseli, ker so sodelovali in da so pridobili nove izkušnje.

Ugotovitve (Ule 1997: 364-365):

- sklicevanje na legitimnost avtoritet povečuje slepo podrejanje
- bližja ko je »žrtev« poskusa, manjša je poslušnost

- bližja ko je avtoriteta (vodja poskusa), več je podrejanja
- osebe, ki so bolj poslušne avtoriteti (eksperimentatorju), raje pripišejo odgovornost za boleče posledice poskusa »žrtvi« kot sebi

Dejavniki poslušnosti (Ule 1997: 350-352)

- legitimnost avtoritet
- bližina žrtve
- bližina avtoritete
- osebne značilnosti poskusne osebe
- prisotnost drugih ljudi

4. Darley in Latané (1968): pomoč očividcev osebi v stiski

Novica o nasilnem, tragičnem dogodku v New Yorku je pretresla svet leta 1964. Kitty Genovese se je po delu v baru, ki ga je upravljala, vračala v svoje stanovanje v mirni soseski srednjega razreda. Ko je odhajala od svojega avta proti stanovanju, jo je z nožem napadel moški in jo večkrat zabodel. Zaklicala je na pomoč in eden od sosedov se je zadrhl skozi okno na moškega, naj pusti dekle pri miru, napadalec pa se je začel umikati. Potem pa se je obrnil in Kitty znova zabodel. Kričala je, dokler ni nekdo končno telefoniral policiji, ki je prišla čez dve minuti, a prepozno, da bi rešila Kitty ali prijela napadalca, ki je že pobegnil. Napad je trajal 35 minut. Preiskava je pokazala, da je bilo 38 ljudi v bližnjih stanovanjih priča napadu, a je samo eden končno poklical policijo. Morilca niso nikdar našli. Če bi kdo hitreje ukrepal, bi Kitty lahko preživela. Ljudi je osupnilo očitno pomanjkanje sočutja s strani toliko sosedov, ki niso niti poskusili ustaviti nasilnega dejanja. V prizadevanju razložiti dogodek, so iskali krivce v velemestni odtujenosti, v konkretni soseski, v temeljni človekovi naravi.

Sledile so številne psihološke raziskave t.i. »prosocialnega vedenja« - altruizma, sodelovanja, upiranja skušnjavi, pomoči drugemu – pomoč očividcev (Darley in Latané).

Teza: Avtorja sta predvidevala, da večje število prič nasilnega vedenja zmanjša pripravljenost posameznikov, da bi pristopili in pomagali žrtvi – da se občutek odgovornosti v množici razprši, ker vsak verjame, da bo nekdo drug pomagal žrtvi in njemu ni treba. Svojo hipotezo sta eksperimentalno preverila, tako da sta v laboratoriju poustvarila situacijo, kakršna se je

primerila Kitty Genovese, seveda v skrajno simulirani obliki. Šlo je za simuliran epileptični napad sogovornika, s katerim je imela poskusna oseba stik le prek »telefona«.

Namen in narava eksperimenta⁴

Darley in Latané sta v eksperimentu poskušala ugotoviti, kakšni morajo biti pogoji neke nepričakovane in težavne situacije, da bi pri posamezniku izzvali prosocialno vedenje. Na osnovi prejšnjih izkušenj sta predpostavljala, da posameznik večkrat pomaga žrtvi, če je v okolici čim manj ljudi. To hipotezo sta poskušala preveriti v laboratorijskem eksperimentu.

V eksperimentu so sodelovali študentje, katerim je bilo rečeno, da bodo sodelovali v študiji o osebnih problemih, ki se pojavljajo v življenju kampusa. Vsaka PO je bila privedena v majhno sobo s komunikacijsko napravo, ki je omogočala sporazumevanje z ostalimi udeleženci (ti so bili v bistvu le posnetki na kasetnem traku). PO je dobila navodilo, da bo med potekom eksperimenta vsakemu udeležencu omogočeno, da bo izrazil svoje probleme, ki se navezujejo na študij, za kar bo imel na voljo dve minuti, nato pa bo lahko komentiral probleme drugih. Sledila bo prosta razprava. Eksperimentator je še dodal, da zaradi anonimnosti ne bo poslušal njihovega pogovora in da bodo udeleženci drug drugemu ostali neznani. Tako je vsak posameznik (tisti, ki so bili posneti na kasetni trak, kot tudi resnična PO) opisal svoje trenutne težave. Med opisi težav je ena oseba - »žrtev« pripomnila, da je v stresnih situacijah nagnjena k epileptičnim napadom. Ko so udeleženci komentirali probleme drugih, je »žrtev« podajala zelo dezorientirane odgovore, čutiti je bilo njeno veliko gorje. Čeprav zmedeno, je povedala, da ima epileptični napad in da nujno potrebuje pomoč. V končni fazi je PO slišala glasno dušenje in nato tišino.

Avtorja sta število opazovalcev med to težavno in nepričakovano situacijo varirala tako, da je PO imela občutek, kot da sodeluje še ena PO (žrtev), dve PO (žrtev in opazovalec) ter pet PO (žrtev in štirje opazovalci). Rezultati študije so se ujemali s pričakovanji. Torej, več kot je bilo opazovalcev, manj PO je izrazilo potrebo, da bi pomagali žrtvi.

Ali je bila uporaba zavajanja v Darley – Latanéjevi študiji upravičena?

Eksperimentalna situacija je predstavljala za PO določeno stopnjo psihološkega tveganja, ki je v tem primeru vključevala občutke krivde in možno znižanje samospoštovanja,

⁴ Avtorica te in naslednje podtočke je Š. Šoštarič, seminarska naloga.

če ni pomagala žrtvi. PO je bila izpostavljena še stresu, in sicer v času same situacije, ki je bila precej težavna in nepričakovana, kot tudi ob ugotovitvi, da jo je eksperimentator povlekel za nos.

Po drugi strani zagovorniki eksperimenta navajajo, da so bili negativni učinki študije zanemarljivi glede na pomembnost ugotovitev in pridobitev novega znanja o prosocialnem vedenju.

Ugotovitve: Raziskovalca sta potrdila svojo hipotezo: v situaciji, kjer je poskusna oseba verjela, da je ob žrtvi epileptičnega napada prisotnih več drugih oseb, se je odstotek tistih, ki so o napadu obvestile vodjo eksperimenta, izrazito zmanjšal; med tistimi, ki so vendarle odreagirali, pa se je podaljšal čas od napada do pomoči. Avtorja takšnega rezultata nista pripisala neobčutljivosti poskusnih oseb. Izkazalo se je celo, da so osebe doživljale hudo tesnobo, nelagodje med napadom in kazale znake nerivoze. Raziskovalca sta sklepala, da je bilo njihovo vedenje posledica socialnega vpliva – navzočnosti drugih ljudi. Takrat posameznik začne svoj občutek osebne odgovornosti deliti z ostalimi, z njimi pa ga povezuje tudi občutek krivde, ker ne pomaga, a tudi strah, da bi se osramotil pred drugimi.

Avtorja predlagata naslednji **model pomoči drugim**, s 5 stopnjami, skozi katere gre oseba, preden poseže v nujno situacijo:

- potencialni pomagajoči mora najprej sploh zaznati situacijo
- situacijo mora interpretirati kot nujno potrebno pomoči
- prevzeti mora osebno odgovornost – z naraščanjem števila navzočih se razpršuje občutek odgovornosti
- odločiti se mora, kako bo deloval (manj kompetenten ko se bo čutil v tem, manj verjetno je, da bo pomagal)
- mora dejansko delovati (in premagati vse pomisleke, ki se mu pletejo v glavi)

Ob teh pesimističnih rezultatih nam je lahko v uteho, da to raziskovanje obravnava zelo ekstremne primere situacij, v katerih ljudem ne uspe pomagati drugim. V vsakdanjem življenju srečamo nešteto primerov, ko ljudje pomagajo drugim. Eden od pomembnih učinkov eksperimenta je, da bodo ljudje, ki poznajo »**učinek očividcev**«, bolj verjetno pomagali v nujni situaciji. Dve uporabni **priporočili** sta:

1. nikoli ne predpostavljaj, da bodo (ali so že) drugi posredovali v nujni situaciji in

2. vselej ukrepaj, kot da si edina oseba v tej situaciji.

5. Zimbardovi (1973) eksperimenti o učinkih moči na posameznika (Ule 1997: 324-325; Der Spiegel v časopisu Delo, 17.3.2001)

Teza: patologija neomejene moči in zamenljivost vlog; dispozicija (dednost, karakter) ali situacija (okolje, vzgoja)? Kje je »patologija«: v zaporu in paznikih ali v sistemu zapora?

Namen in narava eksperimenta⁵

Namen študije je bil proučevanje vedenjskih in psiholoških efektov na jetnike kot tudi na paznike. Raziskovalci so želeli dobiti boljši vpogled v procese, ki se odvijajo v jetniku, ko se navaja na novo okolje, zanimalo pa jih je tudi, kako se obnašajo pazniki, ko dobijo v roke socialno moč za kontroliranje življenja drugih.

Simulacijo zapora je Zimbardo s sodelavci naredil v kletnih prostorih psihološkega oddelka na Standfordski univerzi. Simulacija zapora je bila opremljena s celicami iz železnih rešetk, zaporniškimi straniščem in področjem za rekreacijo.

PO je bilo 21, le-te pa so bile izbrane na osnovi intenzivnega psihološkega testiranja in psihiatričnega intervjuja iz skupine 75 prostovoljcev, ki so odgovorili na časopisni oglas, v katerem so raziskovalci obljubljali \$15 na dan za dvo-tedensko študijo o življenju v zaporu. Izbrane PO so nato po naključju razdelili v paznike (11) in jetnike (10). Ob začetku študije je jetnike nepričakovano aretirala lokalna policija na njihovih domovih, pri čemer so se policaji držali običajnih postopkov in jih nato odpeljali v »zapor«. V zaporu so jih slekli do golega, jih preiskali in oblekli v ohlapne delovne halje. Zahtevali so, da na glavi nosijo poveznjeno nogavico, okoli gležnja pa so jim pritrdili lahko verigo s ključavnico. Med seboj so se smeli klicati le z identifikacijsko številko. S tem so hoteli minimizirati edinstvenost in identiteto posameznika ter povečati jetniški občutek nemoči. Pazniki so bili oblečeni v kaki uniforme, nosili so temna sončna očala in pendreke. Zabičali so jim, da morajo narediti vse, da ohranijo varnost ječe. Vse te podrobnosti so bile potrebne, da bi bila ječa videti kar se da resnična.

Čeprav je bilo predvideno, da bo raziskava trajala dva tedna, so jo morali predhodno končati (po šestih dnevih) zaradi ekstremnih psiholoških učinkov, ki so se pokazali na PO. Pazniki so se do jetnikov obnašali vedno bolj grobo in jih začeli zlorabljeni (budili so jih sredi

⁵ Avtorica te in naslednjih dveh podtočk je Š. Šoštarich, seminarska naloga.

noči in jim zapovedali, da morajo delati sklece, zahtevali so, da cele ure stojijo pri miru...). Jetniki so postali pretirano pasivni, submisivni in depresivni. Nekaj zapornikov so morali predhodno odpustiti, saj je prišlo do resnih histeričnih reakcij. Tudi sam Zimbardo je priznal, da ga je prevzela njegova vloga upravnika, ko je preverjal zaporniški red. Šesti dan so bili zaporniki tako pretreseni, da so se raziskovalci odločili, da bodo z raziskavo zaključili. Po zaključku so izvedli več individualnih in skupinskih debriefingov, po katerih nobena PO ni kazala trajnih negativnih posledic eksperimenta.

Argumenti pro in kontra za izvedbo Zimbardovega eksperimenta

Zimbardov eksperiment je povzročil takšne etične polemike, ki so po svojem obsegu in moči primerljive s tistimi, ki jih je povzročil Milgramov eksperiment.

Tudi pri tej študiji je moč opaziti veliko število stresnih situacij, vsebuje pa tudi t.i. notranja zavajanja:

- čeprav so PO bili pristovoljci, niso vedeli, katero vlogo bodo igrali, jetnika ali paznika
- udeleženci se niso zavedali, da jih bo dramatično aretirala lokalna policija, pri čemer so se k študiji prijavi že več tednov prej

Zimbardo je v svojo obrambo navajal korake, ki so bili izvedeni, da bi zavarovali osebnost vsakega posameznika:

- pre-screening prostovoljcev
- predhodnji zaključek simulacije
- intenziven debriefing

Svoj eksperiment je zagovarjal tudi s stališča »cost-benefit approach«, čeprav nekateri kritiki trdijo, da nam ugotovitve ne povejo dosti o jetnikih in življenju v zaporu zaradi prevelikih razlik med resničnim zaporom in njegovo simulacijo.

Kakorkoli, rezultati študije so zelo impresivni in veliko povejo o moči socialnih norm v dani situaciji in o konformnosti v socialnem življenju. V le nekaj dnevih je skupina emocionalno stabilnih posameznikov dramatično spremenila svoje vedenje zaradi simuliranih institucionalnih vlog. Na osnovi Zimbardove simulacije je nekaj definitivno očitno: pod določenimi pogoji je lahko simulacija z igro vlog resnična življenjska izkušnja za njene udeležence.

Ugotovitve:

- velika moč lahko spremeni sicer miroljubne in zadržane mlade ljudi (vsi zaporniki in stražarji študentje) v tirane (ne značaj, temveč okoliščine določajo, kakšnih oblik okrutnosti je zmožen človek)
- poskusne osebe so zgleda v tem celo uživale
- pod določenimi pogoji je lahko »simulacija oz. igra vlog« resnična življenjska izkušnja za udeležence

VIRI

Hock, R. R. (1999). *Forty Studies that Changed Psychology. Explorations Into the History of Psychological Research*. New Jersey: Prentice Hall, Inc.

Jezernik, B. (2005). *Ne le moderen, tudi civiliziran. 60 let osvoboditve Auschwitza*. Časopis DELO, Sobotna priloga, 29.1.2005, 17.

Rojeni za gospodovanje. Kako deluje na človeka moč? Der Spiegel, Hamburg (prevod).

Časopis DELO, Sobotna priloga, 17.3.2001, 22-23.

Rosenthal, R. in Jacobson, L. (1967). Self-Fulfilling Prophecies in the Classroom: Teachers' Expectations as Unintended Determinants of Pupils' Intellectual Competence. *Social and Psychological Perspectives*. 7: 219-253.

Šoštarič, Š. *Etika pri eksperimentu*. Seminarsko gradivo za interno uporabo. 1-15.

Ule Nastran, M. (1997). *Temelji socialne psihologije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Ule Nastran, M. (1995). *Predsodki in diskriminacije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

PSIHOLOGIJA DRUŽINE

UVOD

(Čačinovič Vogrinčič 1998: 15-24)

Psihologija družine je nova disciplina v psihologiji, ki največ virov črpa iz **a. socialne psihologije** – znanja o skupini (družina kot mala skupina s posebnostmi) ter procesih socializacije v družini; in iz **b. družinske terapije** – pojmovanja in razumevanja psihodinamike v družini.

Postmodernost je čas **prevpraševanja** opredelitve družine → **raznolikost družinskih oblik**: enoroditeljske družine, zakonci brez otrok, dopolnjene oziroma sestavljene družine, izvenzakonske skupnosti, samska gospodinjstva, homoseksualne skupnosti.

Petzold (1994) razlikuje 14 bimodalnih značilnosti družine v okviru 4 dimenzij (vsaka po 4 ali 3 značilnosti) – **socialni kontekst** (1. poročeni/neporočeni pari, 2. doživljenjska/začasna zveza, 3. skupni/ločeni dohodki, 4. skupno/ločeno življenje), **vpetost v socialne mreže** (5. krvne /zakonske vezi, 6. samostojnot/odvisnost, 7. ekonomska samostojnost/odvisnost, 8. pripadnost isti/drugi kulturi), **otroci** (9. družine z otroki/brez otrok, 10. lastni/posvojeni otroci, 11. status staršev/rejnikov), **starši** (12. oba roditelja/ en roditelj, 13. heteroseksualni/ homoseksualni odnosi, 14. enakopravne/dominantne vloge) – ki jim dodaja še dve dimenziji družinskosti, ki sta skupni vsem naštetim oblikam: 15. **intimnost** in 16. **medgeneracijske odnose**. S kombinacijami naštetih značilnosti dobimo kar 196 različic družin!

Temeljno nalogo družine lahko opredelimo takole (Čačinovič Vogrinčič 1998: 19):

»Družina na svoj edinstven, poseben način omogoči in obvlada neskončno raznolikost razlik med posamezniki in ustvari skupino oziroma sistem, ki bo omogočil srečanje, soočenje in odgovornost za soočenje. ... družina je prostor, kjer se človek mora naučiti preživeti.«

Postmoderno razumevanje družine poudarja koncepte, kot so **pravica do resničnosti** (von Braunmühl 1979), **perspektiva notranjosti** (insider perspective, Olson 1990), **etika**

udeležnosti (Hoffman 1994), **dialoški način in odprt prostor za razgovor** (Anderson in Goolishian 1994).

Primarna socializacija se odvija v družini – uvajanje otroka v družbo, včlanjanje, osvajanje družbeno pričakovanih vlog (vedenj). Socialna konstrukcija družine modificira otrokov svet na več načinov, med drugim se otrok uči vlog v družini, biti družinski človek (Čačinovič Vogrinčičeva govori o tretji, t.j. družinski modifikaciji otrokovega družbeno konstruiranega sveta).

DVE OZIROMA TRI PARADIGME TEORIJ IN TERAPIJ DRUŽINE

Pojmovno raznolikost sodobnih teorij in terapij družine lahko uredimo glede na njihove temeljne predpostavke o naravi družinske stvarnosti in fokusu terapevtov pri delu z družino na **dvoje paradigmatško različnih** teoretsko-terapevtskih pristopov k družini – **psihoanalitskega** in **sistemskega** (Čačinovič Vogrinčič 1998: 27-31), ki jima lahko dodamo še **tretji, postmoderni** pogled na družino in sodelovanje z njo v terapevtskem procesu.

Medtem ko psihoanalitsko usmerjene raziskovalce in terapevte družine zanimata **vsebina in struktura** (»zakaj?« in »kaj?«) družine - posameznikova zgodovina, različni obrambni mehanizmi (npr. potlačevanje), struktura osebnosti in vrste osebnostnih motenj, zlasti nevroze, itn., se sistemski avtorji ukvarjajo z **odnosi oz. interakcijami** med posameznikom in njegovim socialnim okoljem, **vzorci, organizacija vedenja** (»kako?«) in načini disfunkcionalnosti družinskega delovanja. V omenjenih razlikah obeh paradigem se zrcali prehod od **razlaganja** vzrokov k **opisovanju** delovanja, od umeščanja problema v **posameznika** k umeščanju problema v **komunikacijo**, interakcijo, medosebne odnose, od logike rešitve problema z **uvidom** posameznega družinskega člana k logiki rešitve problema z ustrezno **spremembo načina komuniciranja**, delovanja družine, **od problemov k reševanju problemov**. Sistemski pogled na nek način pomeni most od modernega (razumsko-znanstvenega) k postmodernemu (konstruktivističnemu) pogledu na svet in kot prehodni način razumevanja in ravnanja v teoriji in terapiji družine vsebuje sestavine enega in drugega pogleda. Postmoderna paradigma prinaša premik **od reševanja problemov h krepitvi virov moči za uresničevanje zelenih sprememb, od iskanja in odkrivanja k soustvarjanju, od**

intervencij k skupnemu načrtovanju, dogovarjanju, soudeležnosti, soodgovornosti, od teorije k neteoriji oz. od teorije eksperta k teoriji uporabnika.

Različni avtorji različno ocenjujejo vrednost in uporabnost terapevtskih spoznanj za opis »zdrave«, »funkcionalne« družine, nekateri menijo, da je tak pristop neustrezen (npr. Haley), drugi, da je primeren in dragocen (npr. Ackerman in Lidz). (Čačinovič Vogrinčič 1998: 30)

PSIHOANALITSKI PRISTOP V TEORIJAH O DRUŽINI IN DRUŽINSKI TERAPIJI (Čačinovič Vogrinčič 1998: 38-39)

Za razliko od **Freuda**, ki je bil v svojem terapevtsku delu izrazito usmerjen na **posameznika** in proučevanje **preteklih** vzrokov za razvoj nevrotične osebnostne motnje, ki jo oseba izkazuje v družini, se **sodobnejši** psihoanalitsko izobraženi terapevti – kot so Ackerman, Richter, Lidz in Stierlin - od posameznika že preusmerjajo k družinskemu okolju in proučujejo **vpliv medodsebnih odnosov** v družini (na primer med staršema) **na otrokov nevrotični razvoj**, oblikovanje njegovih obrambnih mehanizmov idr. Njihova ideja **pomoči** temelji na **ozaveščanju** (zavestnem uvidu) družinskega konflikta in njegovi **razrešitvi v družini**, kjer je tudi nastal. Namesto nevrotičnega **posameznika** postavljajo v središče svojega zanimanja **interakcijo** med družinskimi člani in se **od** osebne družinske **zgodovine** posameznika preusmerjajo **k** njegovi **sedanji družinski stvarnosti**. Prizadevajo si doseči spreminjanje družine, vednar znotraj danih družbenih okvirov – avtorji niso družbeno kritični. Poudarjajo pomen socialne vloge, ki jo opredelijo kot celoto zavednih in nezavednih pričakovanj staršev v odnosu do otroka ali/in partnerja. Njihovo pojmovanje družbene vloge je dinamično: zapletena struktura vlog v družini bodisi harmonizira, podpira socializacijsko vlogo družine ali pa jo zavira in je z njo v konfliktu.

TH. LIDZ: TRI TEMELJNE ZNAČILNOSTI DRUŽINE (Čačinovič Vogrinčič 1998: 50-57)

Lidz navaja troje glavnih pogojev, ki morajo biti izpolnjeni v družini, da ta zadovolji osnovne potrebe posameznika, usmerja njegov razvoj in mu omogoči integracijo v kulturo in družbo.

1. Koalicija staršev

Starša se podpirata v vlogah, da vzajemno preverjata občutek varnosti in gotovosti; se dopolnjujeta; izražata medsebojno spoštovanje, ne pa tekmovanje za otrokovo naklonjenost. Če tega ni → mora otrok izbirati → občutki krivde. Otrok se trudi premostiti propad, združiti starša, izpolniti njuna nezdržljiva pričakovanja; otrok prevzame vlogo krivca za družinske nesporazume.

2. Ohranitev generacijskih razlik

Starši v zadovoljevanje svojih potreb ne smejo postati odvisni od otrok; generacija staršev skrbi za generacijo nepreskrbljenih otrok; otrok potrebuje občutek odvisnosti od staršev, da se počuti varnega; ohranitev generacijskih razlik je pogoj za oblikovanje otrokove vloge, ki ni v konfliktu z vlogo enega ali drugega roditelja; le roditelja, ki iščeta in najdeta oporo drug pri drugem, zmoreta dati otroku del sebe. Porušene generacijske razlike → eden od staršev lahko prevzame vlogo otroka (postane odvisen, voden) in s tem slab vzor za otrokovo odraščanje.

3. Sprejemanje vloge lastnega spola

Zdrav razvoj otroka temelji na gotovosti v spolni identiteti; pogoj: roditelja v družbeno zaželeni spolni vlogi (tradicionalni pogled!): čustveno izrazna mati in patriarhalno instrumentalni mož (ki družini zagotavlja varnost in obstoj). Čačinovič Vogrinčičeva namesto tradicionalnega razumevanja zaželenih spolnih vlog poudarja pomen otrokovega pozitivnega izkustva o tem, da se je rodil kot ženska, moški, izkušnje o spoštovanju človeka kot spolnega, kot telesnega bitja.

H. E. RICHTER: DRUŽINSKI ČLAN V VLOGI RAZBREMENJEVALCA KONFLIKTOV (Čačinovič Vogrinčič 1998: 57-60)

Richter opozarja, da dodeljevanje/sprejemanje **vloge kot pričakovanja s strani drugih** služi obrambi/razbremenitvi notranjih konfliktov; človek se s svojimi konflikti ne spoprime, temveč jih vnaša v svoje odnose z drugimi (s partnerjem/z otrokom); v obrambi, razbremenitvi osebnega konflikta starš otroku vsiljuje bodisi vlogo nadomestka za partnerja bodisi vlogo enega vidika lastnega konfliktnega jaza → **otrok dobi vlogo razbremenjevalca v konfliktih med staršema ali znotraj enega roditelja.**

Avtor navaja **pet takih vlog**, ki lahko nastopajo tudi skupaj: nadomestek za partnerja; kopija samopodobe roditelja; idealni sebe; negativna podoba roditelja (grešni kozel); zaveznik (v boju). Opisana pričakovanja so v družini običajna, do problema pride, če vloge postanejo **rigidne**, nespremenjene, **dominantne!** Predpisana vloga npr. otroku vzpostavi tudi komplementarno vlogo roditelja (to razumevanje so poudarili zlasti sistemski terapevti, avtorji). Richter razlikuje **simetrične** odnose (enako močen interes obeh partnerjev za vzdrževanje vlog) in **asimetrične** odnose (en partner drugemu vsiljuje kompenzacijsko vlogo).

H. STIERLIN: DELEGACIJA IN NEREŠLJIVA DRAMA LOČITVE

(Čačinovič Vogrinčič 1998: 63-65)

Stierlin je razvil pojem **delegacije** kot predajo in prevzem poslanstva (delegacija pomeni več kot vloga zaradi posameznikove popolne identifikacije, zavzetosti, zaprisege zvestobe poslanstvu).

Drama ločitve: otrok je delegiran, ko dobi dovoljenje in spodbudo, naj se osamosvoji; vendar lahko odide le pogojno, privezan ostane na dolgi vrvici, odposlan je v samostojnost, a s poslanstvom, ki ga mora opraviti za starše; **oditi in ostati hkrati** → neuresničljiva drama ločevanja, človek se vse življenje spoprijema s svojimi starši, saj je »družinski človek« (Duss-von Werdt 1980), ki se družine ne more osvoboditi. Le če se od družine razmeji, spravi z njo, se neha z njo boriti, obračunavati – lahko človek doseže »neodvisnost« od družine: **šele ko pristane na vezanost z družino, se je osvobodi in prevzame odgovornost za svoje življenje.**

✚ NEANALITIČNE – SISTEMSKÉ TEORIJE IN TERAPIJE DRUŽINE

(Čačinovič Vogrinčič 1998: 72-77)

Sistemski avtorji opredeljujejo družino kot **sistem**, ki upravlja z lastnim delovanjem v skladu z zakonitostmi – **pravili**, ki so se v družini razvila po principu poskusov in zmot (kaj je dopustno, zaželeno, pričakovano). Namesto psihoanalitskega proučevanja linearne povezanosti med (preteklimi) vzroki in posledičnim razvojem nevrotskih osebnostnih motenj

posameznika v družinski skupini sistemski raziskovalci in terapevti poudarjajo **krožno povezanost in vzajemno vplivanje** družinskih članov. Terapevtska **intervencija** je usmerjena na **spreminjanje pravil** (organizacije) sistema, da bi se sistem spremenil, razvil nove vzorce in pravila delovanja.

Kibernetska teorija komunikacije (Bateson, skupina v Palo Alto → Haley, Weakland, Jackson, Fry; Watzlawick, Beavin, Satir) je postala podlaga sistemskemu terapevtskemu pristopu k družini. Watzlawickovi **aksiomi komuniciranja** so še danes uporaben instrument za analizo komunikacij v zakonu, družini. Ob številnih **prednostih**, ki jih je sistemska paradigma prinesla polju raziskovalnega in terapevtskega dela z družino (za sodobno socialno delo je v mnogočem značilen sistemski pristop, ki ga danes pomembno dopolnjujeta postmoderno stališče in etika udeležnosti), nam kritičen pogled na sistemske teorije in terapije družine pokaže naslednje **pomanjkljivosti**:

- poudarek je na moči v medosebnih odnosih, čustva pa so izpuščena, spregledana
- neupoštevanje razvojnega vidika komunikacijskih procesov
- nezadostno upoštevanje (socialnega) okolja v raziskovanju komunikacije v družini.

Temu bi dodala še eno, po mojem **epistemološko najpomembnejšo pomanjkljivost** mnogih sistemskih avtorjev in njihovih pristopov, da so – tako kot pred njimi psihoanalitski avtorji - začeli svoje **opise zamenjavati za dejstva**, svoje metafore so popredmetili (objektivizirali), sebe in svoj vpliv na opazovani družinski sistem, to, kar postmodernost razume kot opazovalčevo/ terapevtovo neogibno vključenost v opazovani družinski sistem, svojo soudeležnost, so mnogi zanemarili in s tem v svojih temeljnih predpostavkah ostali v moderni matrici pojmovanja sveta/družine – s pogledom, usmerjenim v svoje popredmetene opise družinske patologije in disfunkcionalnosti, ki ju lahko »pozdravi« le sistemska terapija, z bolj ali manj direktivnimi posegi v družinski sistem, umikom iz njega in opazovanjem izza enosmernega ogledala, kakšne spremembe je povzročila njihova intervencija. Obenem pa je sistemski pristop **ustvaril nujno potrebne nastavke za razvoj postmoderne paradigme in dialoške prakse** v raziskovanju in terapiji družine.

**R. SKYNNER: MEJE, PODSISTEMI MOČI IN NJIHOVA HIERARHIJA,
RAVNANJE S ČUSTVI V DRUŽINI** (Čačinovič Vogrinčič 1998: 77-79, 132, 214-218)

Skygger pojmuje družino kot interakcijski sistem, ki ga uravnava zakonitosti **homeostaze** (statičnega ravnovesja) oziroma **pozitivne in negativne povratne zveze**, vzpostavljene **meje** (točke prehoda, prepustnosti med posameznikom in ostalimi člani družine, Skynner in Cleese 1994: 182-188), **pod sistemi moči in hierarhija**. Sistem uporabi rezultat svojega dosedanjega delovanja kot povratno informacijo za svoje nadaljnje delovanje. Kadar si prizadeva vzdrževati vnaprej nastavljeno (želeno) stanje oziroma mersko količino, tedaj na podlagi povratnih informacij svoje delovanje regulira tako, da **zmanjšuje vsak odklon** od želene vrednosti (negativni feedback, ker rečemo »ne« vsakemu odklonu od nastavljene vrednosti). Kadar pa želi spreminjati obstoječe stanje v svojem sistemu v eni ali drugi smeri, takrat uporablja povratne informacije za **večanje odklona** od prvotne vrednosti (pozitivni feedback, ker rečemo »da« vsakemu odklonu od obstoječega stanja) – zapovedujemo »več istega«. Negativna povratna zveza prispeva k vzdrževanju želenega ravnovesja v sistemu – in lahko vodi v pretirano togost sistema, pozitivna povratna zveza pa prispeva k spreminjanju stanja sistema – in lahko privede tudi do »iztirjenja« sistema. S korekcijo nastalega stanja se sistem znova stabilizira, vrne (ali postavi) v (novo) želeno ravnovesje – prav zato večina avtorjev pojmuje tudi pozitivni feedback kot del širšega negativnega feedbacka.

Vsaka družina razvije zase značilno ravnanje s čustvi svojih članov, saj vzpostavi kontekst, v katerem je določena čustva dovoljeno sprejeti, izraziti in obvladati. Čustva, ob katerih je otrok doživel travmo ali stres, še večkrat pa tista, ki v njegovi družini niso sprejeta (tabu), se nauči **»skriti za zaslon«**, saj bi izražanje za družino nespremenljivega čustva ogrozilo možnost otroka, da se v svoji družini (še naprej) počuti čustveno sprejetega in ljubljenega. Avtor poudarja, da nam **problemov ne povzročajo konfliktna, temveč zanikana čustva**. Človek se kasneje lažje zbliža z ljudmi, ki so imeli podobno izkušnjo ravnanja s čustvi – Skynner trdi, da se **partnerji izbiramo po podobnosti**, ne le čustev, ki jih obvladamo, temveč tudi neobvladanih, nesprejetih čustev, ki smo jih skrili za zaslon.

Otrok se uči vzpostavljati zaupanje in postavljati lastne meje v varnem, mirnem, ljubečem, nežnem, spodbudnem, podpirajočem **čustvenem okolju svoje družine** in za ta namen potrebuje **čustveno toplino** odraslega, običajno starša (matere). Mati se lahko odzove na

otrokove potrebe, če si dovoli vzpostaviti stik z lastnimi čustvi, ko je bila dojenček, torej so izrednega pomena njene lastne izkušnje zgodnjega otroštva.

Študijske teme iz Skynner, Cleese (1994), Družine in kako v njih preživeti, strani 13-63:

- izbiranje partnerjev po podobnosti; privlačnost med partnerjema
- skrivanje čustev za zaslonom, zaslon z napako
- vrste zakonov: kdo se boji Virginije Wolf? / Nora / najbolj zdravi zakoni.

V. SATIR (Čačinovič Vogrinčič 1998: 206-207)

Satirova posveča največ pozornosti komunikaciji v družini, zlasti vprašanju **kongruentnosti komuniciranja** (uskklajenosti npr. verbalnega in neverbalnega vidika komunikacije). Razvila je koncept štirih **nekongruentnih komunikacijskih vzorcev** v družini, potrebnih, da bi posameznik z njimi lahko zakril, zaščitil svojo prizadetost, ranljivost, strah pred izgubo samospoštovanja, lastne vrednosti, strah pred zavrnitvijo, in jih poimenovala kot pomirjanje, obtoževanje, računanje in odmikanje. Družina potrebuje te obrambne komunikacijske vzorce, dokler ne potrebuje spremembe – takrat je odločilnega pomena njena sposobnost **kongruentnega** komuniciranja (peti komunikacijski vzorec), zmožnost izraziti sporočilo o tem, kaj čutim, si želim, kaj potrebujem.

Študijske teme iz Satir (1995), Družina za naš čas:

- komunikacijski vzorci (69-83); pravila, po katerih živite (96-107)
- družinski zemljevid (147-154); delovanje družinske mreže (156-166)
- družinski načrt (167-190).

M. SELVINI PALAZZOLI: ODKRIVANJE PRAVIL (Čačinovič Vogrinčič 1998: 86-89)

Selvini Palazzoli (1981 v Čačinovič Vogrinčič 1998: 87) in znamenita milanska šola systemske družinske terapije **opredeljujejo družino** kot

»sistem, ki sam sebe regulira na osnovi zakonov, ki so se izoblikovali v njeni zgodovini na osnovi poskusov in zmot. V vrsti transakcij in korogirajočih protiakcij se eksperimentalno preizkusi, kaj je v kakem sistemu dovoljeno, dokler skupina ne izdelata

lastnega sistema pravil. Ta pravila se nanašajo na zgodovinsko opredeljene transakcije, ki imajo lahko naravo bodisi verbalne bodisi neverbalne komunikacije.«

SOCIALNO PSIHOLOŠKA POJMOVANJA DRUŽINE

L. L'ABATE: SPOSOBNOST ZA LJUBEZEN IN SPOSOBNOST ZA POGAJANJE (Čačinovič Vogrinčič 1998: 103-107)

L'Abate opozarja, da je v procesu socializacije v družini pomembno, da otrok razvije obe sposobnosti, **sposobnost za ljubezen** in **sposobnost za pogajanje** (za barantanje, soočanje, reševanje problema, odločanje). Slednja družinskemu članu omogoči razviti dovolj dobro samostojnost in povezanost. Pogoj za to je način, kako si družina deli **avtoriteto in odgovornost** (rezultati konsenza ali odločitev avtoritete?), kakšno je **vodenje v družini** (avtoritarno, demokratično, poljubno – anarhično?).

Tudi L'Abate se ukvarja z vprašanjem **funkcionalnosti** družine: večja ko je, bolj omogoča pogajanje (čustva ne morejo biti predmet pogajanja! Prav to pa se poskuša v disfunkcionalnih družinah). Funkcionalnost družine je odvisna tudi od **sposobnosti za ljubezen**, ki po avtorju vsebuje dvoje dimenzij: **pripisovanje pomena sebi in drugim** (kar Čačinovič Vogrinčičeva povezuje s pravico do resničnosti in s temeljnima potrebama družine, po avtonomiji in povezanosti) ter **intimnost** (podelitev prizadetosti in strahu pred prizadetostjo, podelitev bolečine in veselja).

Avtor predlaga **štiri položaje otrokovega pripisovanja pomena sebi in drugim** – njegovega samovrednotenja oziroma samospoštovanja:

»jaz sem pomemben, ti si pomemben; oba potrebujeva zmago, dokler sva skupaj«

»jaz sem pomemben, ti nisi; jaz zmagam, ti izgubiš«

»jaz nisem pomemben, ti si pomembnejši od mene; ti zmagaš, jaz izgubim«

»ker nihče od naju ni pomemben, oba izgubiva«.

V družini, kjer različni položaji lahko (s terapevtsko spodbudo in pomočjo) postanejo **razvidni**, je večja možnost, da jih začnemo spreminjati in prispevati k večji funkcionalnosti družinske komunikacije (Čačinovič Vogrinčič 1998: 107).

W. MERTENS: VZGOJA SPOSOBNOSTI ZA KONFLIKT

(Čačinovič Vogrinčič 1998: 228-230).

Za Mertensa je **sposobnost za konflikt** »*pridobljena, naučena sposobnost posameznika, da zazna konflikt za motenimi interakcijami in komunikacijami, ga prepozna in se z njim sooči, da bi ga bodisi začel reševati bodisi zmoget živeti z njim. ... Gre za sposobnost posameznika, da v interakciji in komunikaciji zazna konfliktne vsebine in jih metakomunicira*« (Čačinovič Vogrinčič 1998: 228), ne da bi moral nase sprejeti krivdo za prepoznane konflikte.

Konfliktnost v medosebnih odnosih je neogibna, **nujna** sestavina življenja v družbi in družina je primarni kontekst, v katerem se otrok sreča z neobhodnostjo, celo potrebnostjo medsebojnih razlik, konfliktov in se uči ravnati z njimi. Uči se tudi prepoznavati, kako vsak posameznik prispeva h konfliktnosti, nujno **potrebni za ohranitev družine** (Čačinovič Vogrinčič 1998: 229). Ob sposobnosti prepoznati in zdržati konflikt se lahko otrok nauči tudi zanikati, zamolčati in potlačiti konflikte. Človek se mora v družini torej počutiti **dovolj varnega**, da lahko izrazi in zdrži konflikt, da lahko tvega korak v smeri spremembe. **Kako** to doseči? Mertens predlaga učenje uporabe in razumevanja neverbalnih sporočil in vaje v metakomunikaciji.

POSTMODERNI POGLED NA PSIHLOGIJO DRUŽINE

Psihološka znanost ima svoje **korenine** v **moder**ni dobi znanstvene racionalnosti, v proučevanju »psihe«, abstraktnega koncepta, ki je vse manj relevanten za samodoživljanje, za identiteto postmodernega človeka (postmoderna smrt subjekta bo morda povzročila tudi smrt psihologije, znanstvene vede o človeku).

Raziskovalcem in svetovalcem oziroma terapevtom družine ponujata **postmoderno stališče in etika udeležnosti** – ki poudarjata vzajemno povezanost in vplivanje vseh akterjev v interakciji, tako raziskovalcev kot raziskovancev, tako psihologov in socialnih delavcev kot družinskih članov – ustrezen in dovolj kompleksen strokovno teoretski in svetovalno

terapevtski okvir za opis interakcije z družino v raziskovalnem ali svetovalno terapevtskem **delovnem odnosu**. Opazovanje ni več privilegirani položaj raziskovalca ali svetovalca-terapevta, temveč se v tem položaju nahajajo vsi sodelujoči v delovnem odnosu oziroma projektu raziskave/pomoči. Raziskovalec družine je tudi sam družinski človek in ko raziskuje socialno konstrukcijo konkretne družinske stvarnosti, po eni strani v svoje raziskovanje vnaša svoje lastne konstrukcije družine, po drugi pa s svojo dejavnostjo (navzočnostjo) sodeluje v procesih družbenega konstruiranja te iste družinske stvarnosti, ki jo ravnokar raziskuje.

Razumevanje družinske stvarnosti kot **konstrukcije** je raziskovalce/terapevte družine preusmerilo od predpostavke, da »odkrivajo« objektivno obstoječe zakonitosti/motnje v delovanju družine k predpostavki, da s poseganjem v konkretno družino vselej posežemo v njene procese »ustvarjanja« vzorcev svojega doživljanja in delovanja. Zavezanost večji razvidnosti se v postmodernem razumevanju nanaša na večjo **razvidnost socialnega konstruiranja sveta** konkretne družine (in njenih raziskovalcev/terapevtov), da bi raziskali in podprli potenciale te družine za konstruiranje svoje stvarnosti v smeri dogovorjenih želenih ciljev.

Postmoderni okvir odpira prostor za **učinkovito dialoško prakso** v projektu sodelovanja z družino. Že razvoj družinske terapije v šestdesetih letih dvajsetega stoletja je prispeval pomemben premik od psihoanalitskih k sistemskim teorijam in pristopom dela z družino, od posameznikovega k družinskemu problemu in postopoma od problema k njegovemu reševanju. Nekaj desetletij kasneje je sledil oziroma se dogaja premik od reševanja problemov k ustvarjanju rešitev, od govora »o« k dialogu »z«, od še vedno objektivističnega »spoznavanja« družine in njene patologije k prizadevanju »razumeti razumevanje« družine skoz pridruževanje in podporo družini na njeni poti do želenih sprememb. **Besednjak** postmoderne raziskovalca/terapevta družine **ni več besednjak** najrazličnejših **teoretskih metafor** za prevajanje družinskih zgodb v zgodbo določene psihološke teorije. Slovar postmoderne raziskovalca/terapevta družine **je slovar družinskih metafor**, izrečenih in upodobljenih v konkretnih družinskih zgodbah in dopolnjenih z metaforami, ki so jih raziskovalec/terapevt in družina soustvarili v svojem druženju, v dialogu. V postmoderni konstrukciji sveta tudi **besede**, kot so »svetovanje«, »terapija« in »pomoč« pa »svetovalec«, »terapevt«, »pomagajoči« in »uporabnik« ali »klient« **ne zvenijo postmoderno** – krožno, udeleženo, soustvarjajoče, ker ohranjajo »moderne« prizvok enosmernosti, ekspertnosti, neenakosti položajev moči v sicer krožno, enakovredno razumljenem odnosu udeležencev

interakcije. Verjetno smo na pragu izumljanja novih metafor, prostih starih, »modernih« pomenov. Do takrat se moramo zadovoljiti z rabo dosedanjih izrazov z novim razumevanjem.

VIRI

Čaćinovič Vogrinčič, G. (1998). *Psihologija družine*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Satir, V. (1995). *Družina za naš čas*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Skynner, R., Cleese, J. (1994). *Družine in kako v njih preživeti*. Ljubljana: Tangram.

IZBRANE TEME IZ DRUŽINSKEGA ŽIVLJENJA V SLOVENIJI DANES

• IDEOLOŠKI SPOPAD ZA DRUŽINO: (NEO)KONZERVATIVNI vs. RADIKALNI KONCEPT

(neo)konzervativni koncept običajno deluje s pomočjo skrbniških aparatov države ali se vsaj obrača na državne instance z zahtevami po zavarovanju družine (v imenu naroda ali morale, ekonomije, vere);

govor o »krizi (jedrne) družine« in idealiziranje družinske (mitske) preteklosti (boljše, stabilnejše, varnejše družine in manj egoistično, bolj solidarno družinsko življenje)

značilnosti družinskega življenja v preteklosti:

- številne in različne oblike družin,
- povprečna velikost družin v Evropi od 16. st. le nekoliko večja od današnje (npr. Anglija pred industrijsko revolucijo 4,7 član družine)
- od 16. do 19. st. na območju današnje Slovenije zelo visoko število samskih ljudi (30%) in reorganiziranih družin (50%), v Evropi povprečno trajanje zakonske zveze 2x krajše kot danes
- nobenih zgodovinskih dokazov, da manj temnih plati družinskega življenja (nasilje, zanemarjanje, brezbržnost, revščina, alkoholizem, spolne zlorabe) kot danes

žargon o »krizi družine« se ciklično pojavlja in intenzivira v obdobjih gospodarskih recesij, politične nestabilnosti in padanja rasti prebivalstva na določenem območju; socialni in politični problemi se prevajajo v osebne in posamične, zlasti kot individualna in kolektivna krivda žensk

radikalni koncept se navdihuje pri levičarski teoretski in politični tradiciji (navezava na libertinska gibanja iz 60-ih in 70-ih);

namesto odgovarjanja na vprašanja o tem, kaj so družine in kako jih razvrščati, raje raziskujemo to, kar družine počnejo in kar v njih počnemo

(povzeto po Renner s sod. 2006: 19-26)

■ Pluralizacija družinskih oblik:

➤ SLO 2002

- popisani tipi družin: 23% pari (poročeni in neporočeni) brez otrok, 58,3% pari (poročeni in neporočeni) z otroki, 18,8% mati/oče z otroki

➤ SLO 1991

- popisani tipi družin: 20,8% pari (poročeni, neporočeni) brez otrok, 61,2% pari (poročeni, neporočeni) z otroki, 18,0% mati/oče z otroki

➤ SLO 1981

- popisani tipi družin: 21,2% pari (poročeni, za neporočene ni podatka) brez otrok, 64,4% pari (poročeni, za neporočene ni podatka) z otroki, 14,3% mati/oče z otroki

➤ Enostarševske družine v SLO:

- večja se njihov delež (v preteklosti redke, stigmatizirane, danes pogoste, a socialno ranljive, npr. zaradi težjega usklajevanja družinskih in delovnih obveznosti, in večkrat socialno izključene zaradi izpostavljenosti revščini – l. 2002 revnih 20% enostarševskih družin z otroki do 16 let starosti)
 - večino sestavlja mati z otroki (2002 84%)
- počasi narašča delež očetov z otroki v enostarševski družini (od 1991 in 2002 za 1%, na 4%)
- očetje pogosteje zahtevajo skrbništvo nad svojimi otroki in se aktivno vključujejo v starševanje po razvezi – t.i. »aktivno očetovstvo«, kljub temu statistika sodnih odločb kaže na prevladovanje tradicionalnih, stereotipnih kriterijev odločanja o dodelitvi otroka po razvezi predvsem materi (stigmatizacija očetov)!
- v popisih do 1961 izraz »nepopolne družine« - stigmatizacija, družbena manjvrednost v primerjavi s »popolnim« družinskim modelom
- samskim ženskam dolga leta z zakonom zagotovljena pravica do umetne oploditve, a jim bila l. 2000 odvzeta (novi Zakon o zdravljenju neplodnosti in postopkih oploditve z biomedicinsko pomočjo), ko ta pravica zožena le na heteroseksualne (nikakor ne za lezbijke!) ženske s partnerjem

■ Maritalne oz. poročne spremembe

- upadanje števila porok (poroka izgublja socialni pomen na račun vse popularnejših kohabitacij) in
- naraščanje števila razvez zakonskih zvez

	Sklenitev zakon. zvez na 1000 preb.	Razveze zakon. zvez na 1000 preb.	Razveze zvez na 1000 sklenitev zvez
1955	9,2	0,8	81,9
1965	9,2	1,1	109,9
1975	8,5	1,2	143,4
1985	5,4	1,3	239,8
1990	4,3**	0,9	218,2**
1995	4,2**	0,8	192,2**
2004	3,3*	1,2	367,6

* v Evropi, 2005, ima SLO najnižjo stopnjo poročanja, Švedska in Nemčija 4,8, Italija 4,4, največ Ciper 7,2, Danska 7,0

** manjši upad števila porok in manj razvez v obdobju tranzicije – socialna negotovost, brezposelnost, večja izpostavljenost revščini

Stopnja razvezanosti v SLO je v primerjavi z EU med nižjimi! V 2004 manj le Irska (0,7), Italija (0,8) in Grčija (1,0). Evropsko povprečje je 2,1 razvez na 1000 prebivalcev, največ Litva in Češka (3,2).

V SLO je največ razvez med mlajšimi odraslimi pari z majhnimi otroki (prva leta zakonske/izvenzakonske zveze). Pogosto jim sledi reorganiziranje družin in velik delež otrok doživi ponovno poroko/kohabitacijo enega ali celo obeh staršev. Ocena: 30% reorganiziranih družin, trend je naraščanje; nove meddružinske mreže in družinske vloge (npr. razlikovanje med biološkim in novim, socialnim očetom).

➤ vedno več neporočenih

Glede na celotno stopnjo poročanja: v SLO l. 1980 verjetnost, da se 21% žensk sploh ne bo poročilo, l. 2000 verjetnost, da se 45% žensk sploh ne bo poročilo (med najnižjimi v Evropi).

➤ **višanje starosti ob prvi poroki**

1980	22,5 let nevesta	
1990	23,7 let	
1999	26,3 let	
2004	27,8 let	32,6 let ženin

■ **Rodnostne spremembe**

- **Upadanje stopnje rodnosti** v SLO od prve polovice 70-ih let, naravni prirast l. 1993 prvič po 2. sv. vojni negativen (-0,1), do l. 1997 okoli 0, po 1997 spet padal, 1994 -0,3, 2006 po več letih višji,
- **Upadanje celotne stopnje rodnosti prebivalstva** (v EU 2006: najvišja na Irskem 1,99, v Franciji 1,90, najnižja na Poljskem 1,22, Češkem 1,23, SLO 1,26)

➤ **Zviševanje starosti matere v SLO ob rojstvu prvega otroka**

1965	26,2 let
1975	22,8
1990-1994	24,3
1995-1999	25,6
2000	26,5
2004	27,5*

- povprečje v EU 28,2 let; najstarejše: Britanke 29,7 let, Španke 29,2 let; najmlajše: Estonke, Latvijke in Litvanke (pred 25. letom)

- **Naraščanje št. otrok, rojenih izven zakonske zveze** v SLO: 1954 10%, 2005 47% (EU: od 5,1% 1960 na 21,8 1993 in 30% 2004; Ciper le 3,3% otrok, Grčija 4,9%; Estonija 57,8%, Švedska 55,4%)

■ **Širše družbene in demografske spremembe**

- **Zaposlovanje:** V SLO tradicija zaposlovanja žensk (tudi z majhnimi otroki) od 2. sv. vojne dalje in to večinoma za polni delovni čas:

1991	47,24%
2001	44,90%
2005	45,65%
2006	54,20%

➤ **Materinstvo**

Najmanj spremenjena družinska vloga!

Od 80-ih let **sprememba zaposlitvenega vzorca iz t.i. dvorogega**, značilnega za moderno družbo (zaposlitvena kariera žensk pred poroko in materinstvom = prvi rog, nato zapustitev področja zaposlovanja v času materinstva in vračanje k njemu, ko so otroci odrasli = drugi rog), v **enorogega**, prej značilnega za moške (pri ženskah: naraščajoča udeležba na trgu dela v 30. in 40. letih življenjskega poteka, ko doseže višek in začne upadati zaradi odložene odločitve za materinstvo in nadaljevanja kariere ob majhnih otrocih). Odločitve žensk za drugega oz. vsakega naslednjega otroka so tesno povezane z delitvijo dela v družini oz. s stopnjo vpletenosti partnerja-očeta otrok v družinsko delo (Duvander in Andersson 2005 v Rener s sod. 2006: 75).

Kljub temu v **SLO še vedno:**

- spolna segregacija poklicev
- ženski poklici v povprečju slabše plačani
- pomembne razlike med spoloma v kombinaciji plačanega in neplačanega dela
- spolna delitev dela prevladuje tudi v družini

➤ **»Novo« očetovstvo**

V SLO spreminjanje vloge očeta: aktivnejše vključevanje v družinsko delo, skrb za otroke, želja z njimi vstopati v tesnejša razmerja kot njihovi očetje - zametki razvoja nove očetovske identitete že v nosečnosti, sploh če partner to aktivno spremlja; ključni moment je prisotnost pri porodu; na zakonodajni ravni so očetom v pomoč starševski dopusti s posebno vrsto – očetovski dopust.

➤ **Protektivno otroštvo**

Intenzivna skrb za otroke, njihovo blaginjo, izobraževanje: *»Ustvarjanje diskurzivnega prostora, znotraj katerega so otroci percipirani kot individuumi, katerih avtonomijo je treba varovati in ohranjati, hkrati pa vključuje tudi nasproten proces razlikovanja otrok od odraslih in povečanega nadzora nad otroki«* (Jenks, Prout 1998 v Renner s sod. 2006: 80). Skupni imenovalec omenjenih procesov je *»zagotoviti čim boljše razmere za otrokov razvoj in njegovo blaginjo«* (prav tam: 80), *»poudarek je na otrokovi individualnosti in samorazvoju, hierarhični odnosi med starši in otroki pa niso več nujnost dobre vzgoje«* (prav tam: 81), kar pomeni dodatni pritisk zlasti na starše, ki nimajo takšnih finančnih možnosti za tovrstno podporo in spodbudo svojih otrok (oz. razvoja njihovih sposobnosti in odpravljanja primanjkljajev).

Pomeni in zahteve protektivnega otroštva se pomikajo v vse zgodnejše otroštvo in celo v nosečnost in njeno načrtovanje (pravi skrbno načrtovan projekt!, nova tržna niša). Tako danes otroštvo postaja oz. je že postalo močno nadzorovano obdobje, s poudarkom na strogo nadzorovanem strukturiranju otrokovega časa, v katerem je vedno manj možnosti, razpoložljivih trenutkov za *»brezskrbno otroštvo«*, saj je razlika med odraslim in otroškim urnikom vse manjša. Pretirano tovrstno poseganje staršev v življenje otroka nekateri avtorji označujejo za *»toksično«* (Giddens 2000) in s tem povezujejo nekatere skrajne odzive oz. odpore otrok zoper nadzor, ki duši njihov razvoj v avtonomno osebnost, in težnje osvoboditi se ga (npr. anorexia nervosa).

➤ **LAT (ang. living apart together – živeti skupaj in hkrati narazen)**

LAT-faza je vmesna faza med družinsko odvisnostjo in od starševske družine docela neodvisnim življenjem; ekonomska odvisnost ali polodvisnost od staršev ob hkratni socialni neodvisnosti;

različni **razlogi** podaljševanja življenja s starši:

- *»zunanji«* (težave v doseganju ekonomske neodvisnosti, nezaposlenost, otežena stanovanjska oskrba, podaljšan študij ipd.),
- *»osebni«* (lagodno in poceni življenje doma, razumevanje s starši, materialna in čustvena varnost ob hkratni visoki osebni avtonomiji);

domneve, da je ta faza sprejemljivejša za mlade in manj za njihove starše (stresno zanje); longitudinalno spremljanje je pokazalo, da se po odhodu »otrok« (starih od 20 do 30 let) pomembno izboljšajo odnosi med partnerjema/staršema in poveča splošno življenjsko zadovoljstvo staršev, če otroci, ki so dom zapustili, z njimi ohranjajo redne stike;

v Sloveniji tako živi 43% mladih, v starosti od 25 do 35 let

➤ **Staranje populacije (daljšanje življenjske dobe)**

V SLO pričakovano trajanje življenja za moške 73,48 let, za ženske 81,08 let
(v EU za moške 75,1 let, za ženske 81,2 let).

V SLO l. 2005 20,6% ljudi starejših od 60 let – **starajoča se družba** zaradi podaljševanja življenjske dobe in izboljševanja kvalitete življenja. T. i. **tretje življenjsko obdobje** se spreminja v vedno aktivnejše obdobje. Vse pomembnejša tema sedanosti in bližnje prihodnosti: **medgeneracijski odnosi**.

➤ **Istospolna partnerstva in družine**

Prehod iz moderne v postmoderno na ravni osebnega vsakdanjega življenja označuje oblikovanje novih partnerskih razmerij, utemeljenih na demokratičnosti in reflektivnosti (Giddens, 2000, govori o “preobrazbi intimnosti”). Kljub vsem spremembam danes še vedno **stigmatizacija** neheteroseksualnih partnerskih in družinskih oblik. Tudi v SLO visoka stopnja nasilja nad istospolno usmerjenimi in homofobija (javno mnenje), prevladuje visoka odsotnost socialnih stikov večine s homoseksualnimi osebami (gojišče predsodkov!).

Pomen “**razkritja**” istospolne partnerske zveze v prijateljskem, družinskem in širšem družbenem okolju. Različne dimenzije pritiska heteronormativne družbe na homoseksualne pare, tudi glede njihovih pravic, ki izvirajo iz statusa partnerstva – temeljna skupna značilnost istospolnih družin pri nas je brezpravnost. V SLO in tujini ostaja istospolno starševstvo v

družbi tabu, pri tem igra pomembno vlogo tudi javni govor (mistificiran, strokovnjaški v stilu, da so takšni starši grožnja za otroke) o teh družinah.

➤ **Hendikepirani starši**

V družbenem (socialnem) modelu hendikepa se hendikep "meri" po ovirah, ki nekomu preprečujejo samostojno, neodvisno življenje (zato je glavna naloga strokovnih služb odstranjevanje ovir), medtem ko se prevladujoči medicinski/diagnostični model osredotoča na opredelitev telesnih in duševnih nezmožnosti hendikepiranega človeka.

Miti o seksualnosti, partnerskih zvezah in starševstvu hendikepiranih ljudi (Elena Pečarič je stališče družbe do hendikepiranih žensk izrazila z izjavo: "Tako lepa, pa invalid!") in njihova dekonstrukcija.

➤ **Etnično mešane družine**

Rasno, religiozno in kulturno (jezikovno) mešane družine.

Normativni (eksogamija=prepoved poroke oz. spolnega stika s pripadniki ožje ali širše družine, plemena in endogamija=zapoved poroke znotraj iste socialne skupine, npr. klana, plemena, etnične, rasne ali religiozne skupine) in **nenormativni dejavniki** regulacije partnerskih/poročnih in starševskih razmerij (demografski in prostorski pogoji, pogoji kulturno-etnoloških značilnosti, družbenozgodovinske okoliščine i pogoji socioekonomskega statusa).

Etnično gledano je SLO narodno (relativno) homogeno območje. V sodobni Evropi 3 območja, kjer prevladuje višja stopnja etnične in jezikovne pestrosti:

- obmejna območja (slo. Istra, Prekmurje),
- pretežno industrializirana (v Jugoslaviji Jesenice, Trbovlje, Velenje, Koper) in urbanizirana območja (Ljubljana) in
- večnacionalne države (kot prej Jugoslavija)

2002 le 4,5% Slovencev in Slovenk živi v (izven)zakonski zvezi s partnerjem druge narodne pripadnosti.

VIRI

Giddens, A. (2000). *Preobrazba intimnosti*. Ljubljana: *Cf

Reber, T., Sedmak, M., Švab, A., Urek, M. (2006). *Družine in družinsko življenje v Sloveniji*. Koper: Annales.

Švab, A. (2001). *Družina: od modernosti k postmodernosti*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.